И. В. СТАЛИН

ССР СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТ ГИШӒН ДОКЛАД

*

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН

КОНСТИТУЦИ

(ОСНОВНОЙ ЗАКОН)

КОЗМОДЕМЬЯНСК—1938

Мар-г.
3-71

Цилӓ сӓндӓлӹкӹштӹш пролетарийвлӓ, иктӹш ушныда!

И. В. СТАЛИН

ССР СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ

ОПЕЧАТКЫВЛӒ

Стр.	Строка	Пецӓтлӹмӹ	Лыдаш келеш
11	23 ӱл.	ӹшк мжӹм	ӹшкӹмжӹм
11	22 „	гӹньӹӹшке	гӹнь ӹшке
29	1 кӱш.	попа	попа?
33	17 „	Советдонт öрешок	Советдон тöрешок
34	2 „	проектӹп	проектӹн
39	21 ӱл.	союэный	союзный
56	11 „	халоштыш	халаштыш
56	8 „	автономныӓ	автономный

ИЙ

МАРИЙСКИЙ АССР ГОСИЗДАТЫН КЫРЫК-МАРЫ ФИЛИАЛЖЫ
КОЗМОДЕМЬЯНСК—1938

M

Мар-г.
3-71

Цилä сäндäлыкышты пролетарийвлä, иктыш ушвыда!

И. В. СТАЛИН

ССР СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТ ГИШÄН ДОКЛАД

*

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛÄН СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ (ОСНОВНОЙ ЗАКОН)

Гос. Публичная Б-ка

МАРИЙСКИЙ АССР ГОСИЗДАТЫН КЫРЫК-МАРЫ ФИЛИАЛЖЫ
КОЗМОДЕМЬЯНСК—1938

ССР СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТ ГИШӒН СОВЕТВЛӒН VIII-шӹ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ ВСЕСОЮЗНЫЙ С'ЕЗДӸШТӸ 1936 ин 25 НОЯБРӸН ӸШТӸМӸ **И. В. СТАЛИН** ТӒНГӸН ДОКЛАД

(СТАЛИН тӓнг трибуныш лӓкмӹм цилӓ зал продолжительный, бурный овацидон встречӓйӓ. Цилӓ зал кӹньӹл шагалеш. Цилӓ вец юквлӓ шактат: „СТАЛИН тӓнглӓн ура!", „Шу лижӹ СТАЛИН тӓнг!", „Шу лижӹ Великий СТАЛИН!", „Великий генийлӓн СТАЛИН тӓнглӓн ура!", „Виват!", „Рот фронт!", СТАЛИН тӓнглӓн слава!"

I. КОНСТИТУЦИОННЫЙ КОМИССИМ ӸШТӸМӒШ ДӒ ТӸДӸН ЗАДАЧЫВЛӒЖӸ

ТӒНГВЛӒ!

Ти С'ездлӓн анжен лӓктӓш проектӹм пушы Конституционный Комиссим, ӹшкеок пӓледӓ, ССР Союзын Советвлӓн VII с'ездӹн йори лыкмы постановленидон ӹштӹмӹ. Ти постановленим 1935 ин февраль 6-ын принимайымы ылын. Тӹштӹ келесӹмӹ:

„1. ССР Союзын Конституцишкӹ ти семӹньлӓ измененивлӓм пырташ:

а) полныйок равный агыл айырмашвлӓм — равныйвлӓдон, многостепенныйвлӓм—прямойвлӓдон, открытыйвлӓм—закрытыйвлӓдон вашталтымаш шотышты айырмаш системӹм эчеӓт демократическийӹм ӹштӓш;

б) СССР-ышты классовый силавлӓн кӹзӹтшӹ соотношеништы семӹнь (социалистический у индустрим ӹштӹмӓш, кулачествым разгромляймӓш колхоз строй сӹнгӹмӓш, советский обществын основы шотыштыш социалистический собственностьым утверждаймӓш дӓ молат) Конституцим ӹштӹмӓштӹ Конституцин социально-экономический основывлӓжӹм уточняйӓш.

2. ССР Союзын Центральный Исполнительный Комитетлӓн Конституционный Комиссим айыраш шӱдӓш, тӹдӹлӓнжӹ 1-иш пунктышты анжыктымы основывлӓ семӹнь Конституцин исправленный текстӹм ӹштӓш поручаяш дӓ ССР Союз ЦИК-ӹн сессилӓн тӹдӹм утверждаяш пуаш.

3. ССР Союзышты советский властьын органвлӓм айырымашты, анзыкылашы очередной выборвлӓм избирательный у системӹн основеш эртӓрӓш.

Тидӹ 1935 ин февраль 6-ын ылын. Ти постановленим принимаймыкы вес кечешӹжӹ, 1935 ин февраль 7-шӹ кечӹн, ССР Союзын Центральный Исполнительный Комитетӹн пӹтäриш сессижӹ погынен, дä СССР советвлäн VII-шӹ С'ездӹн постановленим исполняйшäшлäнен, 31 эдемäн Конституционный Комиссим ӹштен. Тӹ сесси Конституционный Комиссилäн СССР-ын исправленный Конституци проектӹм ӹштäш шӱден.

СССР Верховный органын формальный основанивлäжӹ дä директивывлäжӹ техеньвлä ылыт, дä тидӹвлä семӹнь Конституционный Комисси ӹшкӹмжӹн пäшäжӹм ӹштäш тӹнгäлшäшлык ылын.

Тенгелä теве Конституционный Комисси 1924 ин принимайымы дä кӹзӹт действующий Конституцишкӹ, 1924 и гӹц мä ӹлӹмнä кечӹвлä якте ССР Союзын ӹлӹмäштӹ социализм векӹ сдвигвлäм осуществляйӹмӹм шотыш нäлӹн, изменинивлäм пыртышашлык ылын.

II. СССР-ын ЫЛЫМАШТЫ 1924 И ДОН 1936 И ВЕРЕМÄ ЛОШТЫШЫ ИЗМЕНЕНИВЛÄ

1924 и дон 1936 и период лошты СССР-ын ӹлӹмäштӹ лин мишӹ дä ӹшкӹмжӹн Конституци проектӹштӹжӹ Конституционный Комисси стражаен пушашлык измененивлäжӹ маханьвлä ылыт?

Ти измененивлäн существожы маханьы ылеш?

1924 ин мам мä имеенна?

Тидӹ НЭП-ын пӹтäриш периодшы ылын; тӹнäм Советский власть, социализмӹм пыт шäрӹм лошток, капитализмлäн икманьары ӹлӹжäлäш допускаен; тӹнäм Советский власть тенге расчитываен: хозяйствын кок система лошты, капиталистический дон социалистический система лошты кäнгäшӹмäш кемäштӹ, капиталистический система вӹлäн социалистический системӹн перевесӹм организуяш. Задача ылын: ти кäнгäшӹмäш кемäштӹ социализмӹн позицивлäм пингӹдемден шӹндäш, капиталистический элементвлäм ликвидируен шокташ дä народный хозяйствын основной система шотыштыш социалистический системӹн сӹнгӹмäшӹм завершäен шокташ.

Тӹнäм мäнмäн промышленностьна, айыртемӹнок тяжолый промышленностьна, яжо агыл ылын. Лачок, тӹдӹ изин-олен лӱктäлт миен, дä тенге гӹнят, ӹшкӹмжӹн продукцижӹм война яктешӹ нäрӹш мӹндӹркӹ эче шоктыде. Тӹдӹ пачеш котшы дä слабка, тошты техникеш базируялтын. Конечны, тӹдӹ социализм векӹлä развиваялт миен. Мäнмäн промышленностьнан социалистический секторын удельный весшӹ тӹнäм 80 процент нäрӹ ылын. Дä тенге гӹнят, капитализмӹн сектор промышленностьын 20 процент гӹц чӹдӹм агыл ӹшке велнӹжӹ имеен.

Мäнмäн сола хозяйствынажы тилецäт эче хударак ылын. Лачок, помещиквлäн класс ликвидируйымы ылын, дä тенге гӹнят, сельскохозяйственный капиталиствлäн класс, кулаквлäн класс, эче пӱлä силан ылын. Сола хозяйствым цилä хäлäок анжалшаш гӹнь, тӹнäм тидӹ пачеш котшы средне-

вековый техникӓн единоличный тыгыды хресӓнь хозяйстваан пиш кымда океан гань ылын. Ти океанышты, пасна точкывлӓ дӓ островвлӓ гань, колхозвлӓ дӓ совхозвлӓ ылыныт; тӧрокшок попышаш гӹнь, мӓнмӓн народный хозяйствыштына нӹнӹн маньары гӹнят кого значеништы эче уке ылын. Колхозвлӓ дӓ совхозвлӓ слабкавлӓ ылыныт, кулакшы эче силан ылын. Мӓ тӹнӓм кулачествым ликвидируйым гишӓн агыл, а тӹдӹм ограничивайым гишӓн попеннӓ.

Сӓндӓлӹкӹштӹнӓ товарооборот гишӓнӓт седӹмок келесӓш келеш. Товарооборотышты социалистический сектор иктӓ 50—60 процент нӓрӹ ылын,—шукыжы агыл, цилӓ молыжы купецвлӓн, спекулянтвлӓн дӓ молы частниквлӓн кидӹштӹ ылын.

1924 ин мӓнмӓн экономикӹн сӹнжӹ техеньӹ ылын.

Ӹндежӹ, 1936 ин, мам мӓ имеенӓ?

Тӹнӓм мӓ НЭП-ын пӹтӓриш периодым, НЭП-ын тӹнгӓлтышӹм, капитализм икманьары ӹлӹжӓл кемӹ периодым имееннӓ гӹнь, ӹндежӹ мӓ НЭП-ын остатка периодым, НЭП-ын мычашым, народный хозяйствын цилӓ сферышток капитализмӹм яшток ликвидируйымы периодым имеенӓ.

Тишец хыть, мӓнмӓн промышленностьна ти период лошты гигантский силашкы кушкын кемӓш гӹц, тӹнгӓлшӓш. Промышленностьна слабка дӓ техникӹдон худан вооружаймы манаш ӹнде акли уш. Наоборот, тӹдӹ ӹнде у, пайан кӹзӹтшӹ когон развитый тяжолый индустриӓн дӓ тылецӓт утла развитый машиностроениӓн техникеш базируялтеш. Сек главныйжок теве кышты: мӓнмӓн промышленностьын сферы гӹц капитализмӹм совсемок поктен лыкмы, а производствын социалистический формыжы мӓнмӓн промышленностьышты ӹнде лач ик ӹшкетшок веле господствующий система ылеш. Мӓнмӓн кӹзӹтшӹ социалистический индустринӓ, продукцин об'емжы вец тидӹм анжалшаш гӹнь, война яктешӹ индустрин продукцим шӹм паят утла эртӓрӓ—ти фактым мелочеш (изиэш) шотлаш акли.

Сола хозяйствы пӓшӓштӹ единоличник хресӓньвлӓн слабка техникӓн дӓ кулак пӹзӹртӹмӓн тыгыды хозяйствывлӓ вӓреш мӓ ӹнде машинӓвлӓдон пӓшӓм ӹштӹшӹ, у техникӹдон вооружаен шӹндӹмӹ колхозвлӓн дӓ совхозвлӓн кымдыкешок шӓрлен шошы системӹм, мир вӹлнӹ сек шалдра производствым имеенӓ. Цилӓлӓн пӓлӹ,—сола хозяйствышты кулачествым ликвидируимы, а пачеш котшы средневековый техникӓн единоличник хресӓньвлӓн тыгыды хозяйстван секторжы кӹзӹт пиш изи вӓрӹм йӓшнӓ, дӓ ӱдӹм вӓр площаддон сола хозяйствышты тӹдӹн удельный весшӹ 2—3 процент гӹц шукы агыл. Техень фактым пӓлдӹртӹде кодаш акли,—кӹзӹт мӓнмӓн колхозвлӓн распоряженишты 5 миллион

700 тӹжем имни силаан 316 тӹжем трактор ылеш, а совхозвлӓге икваӓреш шотлышаш гӹнь, 7 миллион 580 тӹжем имни силаан 400 тӹжемӓт утла трактор ылеш.

Сӓндӓлӹкӹштӹшнӓ товарооборотым нӓлшӓш гӹнь, ти пӓшӓ гӹц купецвлӓм дӓ спекулянтвлӓм совсемок поктыл лыкмы. Кӹзӹт цилӓ товарооборот государствын, кооперацин дӓ колхозвлӓн кидӹштӹ ылеш. Спекулянтвлӓ гӹц паснаок торгеймӓш, капиталиствлӓ гӹц паснаок торгеймӓш, советский у торгеймӓш шачын дӓ развиваялтын.

Тенге народный хозяйствын цилӓ сферывлӓшток социалистический системӹн полныйок сӹнген шоктымашыжы ӹнде факт ылеш.

А тидӹ мам означая?

Тидӹ эдем эдемӹм эксплоатируймым пӹтӓрен шумым, ликвидируймым, производствын орудивлӓэш дӓ средствывлӓэш социалистический собственностьым, мӓнмӓн советский обществын пингӹдӹ основы шотеш утверждӓймӹм означая. **(Продолжительный аплодисментвлӓ).**

Цилӓ ти изменениелвлӓ лимӹдон СССР-ын народный хозяйствын пӓшӓштӹ ӹнде мӓ социалистический, у экономикӹм, кризисвлӓм дӓ пӓшӓде котмашым пӓлӹдӹмӹ, кӹцӹзӹлӓ ӹлӹмӓшӹм дӓ разоряйӓлтмӓшӹм пӓлӹдӹмӹ, гражданвлӓн зажиточны дӓ культурны ӹлӓш цилӓ возможностьым пушы экономикӹм имеенӓ.

Мӓнмӓн экономикӹштӹнӓ 1924 и дон 1936 и период лошты лин мишӹ изменениелвлӓ в основном техеньвлӓ ылыт.

СССР-ын экономикӹштӹ ти изменениелвлӓ лимӹ семӹнь мӓнмӓн обществын **классовый структурыжат** вашталтын.

Ӹшкеок пӓледӓ, помещиквлӓн классым гражданский войнам сӹнгӹмӓштон пӹтӓрен шумыкок ликвидируймы. Мол эксплоататорский классвлӓм нӓлшӓш гӹнь, нынӹвлӓжӓт помещик классын судьбамок ужыныт. Промышленностьышты капиталиствлӓн класс уке лин. Сола хозяйствышты кулаквлӓн класс уке лин. Товарооборотышты купецвлӓ дон спекулянтвлӓ уке линӹт. Тенге цилӓ эксплоататорский классвлӓ ликвидируймы линӹт.

Рабочий класс кодын.

Хресӓньвлӓн класс кодын.

Интеллигенци кодын.

Тенге гӹнят, ти социальный группывлӓ ти веремӓ лошты нимахань изменениемӓт ужтелыт, капитализм период годым, маншаш, махань ылыныт, тӹхеньок кодыныт,—манын шанымаш самынеш толеш.

Шамак толшы, СССР ыштыш рабочий классым нӓлшӓш. Тидӹм тошты статьан шӹренок пролетариат маныт. Дӓ ма техеньӹ пролетариатшы? Производствын орудивлӓ дӓ сред-

лтвывлä капиталиствлäн кидыштӹ ылмы годым дä капиталиствлäн класс пролетариатым эксплоатируйым годым, хозяйствын техень системӹштӹ производствын орудивлäде дä средствывлäде ылшы класс пролетариат ылеш. Пролетариат — тидӹ капиталиствлä эксплоатируйым класс ылеш. Мäнмäнжӹ, ӹшкеок пäледä, капиталиствлäн классым ликвидируйымы уш, производствын орудивлä дон средствывлäм капиталиствлä гӹц шыпшын нäлмӹ дä государствылан пумы, государствын виден шалгышы силажы рабочий класс ылеш. Тенге гӹнь, рабочий классым эксплоатируен кертшӹ капиталиствлäн класс уке ӹнде. Тенге гӹнь, мäнмäн рабочий класс производствын орудивлäдӹмӹ дä средствывлäдӹмӹ агыл, наоборот, цилä народ дон иквäреш нӹнӹлäн тидӹ хоза ылеш. Нӹнӹлäн тидӹ хоза ылеш гӹнь, капиталиствлäн классым ликвидируйымы гӹнь,—рабочий классым эксплоатируяш нимахань возможностьат котте. Тишец варажы мäнмäн рабочий классым пролетариат манаш лиеш ма? Ясно,— акли. Маркс попен: пролетариат ӹшкӹмжӹм ӹшке ытарынежӹ гӹнь, капиталиствлäн классым тӹдӹ шин шäлäтӹшäшлык ылеш, производствы орудивлäм дä средствывлäм капиталиствлäнӹм шыпшын нäлшäшлык ылеш дä пролетариатым ӹштен мишӹ производствын условивлäжӹм уничтожайышашлык ылеш. Ӹшкӹмжӹм ытарымаш ти условивлäм СССР ыштыш рабочий класс ӹштен шоктен манын келесäш лиэш вара? Безусловно лиэш дä келеш. А тидӹжӹ мам означая? Тидӹ СССР-ыштыш пролетариат викок у классышкы, хозяйствын капиталистический системӹм уничтожа'н шушы, производствын орудивлäэш дä средствывлäэш социалистический собственностьым ӹштӹшӹ дä советский обществым коммунизм корны дон виктäрен шалгышы СССР-ын рабочий классышкы сäрнäлт кемӹм означая.

Ужыда, СССР-ын рабочий класс—тидӹ эксплоатаци гӹц ытарымы, совсемок у рабочий класс ылеш, кыдым человечествын истори тишкевен якте пäлӹде эче.

Крестьянство гишäн вопросышкы ванженä. Соок попат: крестьянство—тидӹ тыгыды производительвлäн класс ылеш, тӹдӹн членвлäжӹ атомизированный ылыт, цилä сäндäлӹк мычкы шäпкäйäлт вазал миэнӹт, пачеш киэн котшы техникäн ӹшкӹмӹштӹн тыгыды хозяйствывлäштӹштӹ ӹшкетӹн - ӹшкетӹн капайылыт, частный собственностьын рабвлä ылыт дä нинӹм помещиквлä, кулаквлä, купецвлä, спекулянтвлä, ростовщиквлä дä молывлäät безнаказанно эксплоатируят. Дä действительно, капиталистический сäндäлӹквлäштӹшӹ крестьянство, тӹдӹн основной массыжым нäлшäш гӹнь, лач лӹмӹнок техень класс ылеш. Кӹзӹтшӹ жепäш крестьянство, советский крестьянство, ӹшкӹмжӹн мас-

сыштыжы техень крестьянство ылеш манын келесӓш лиэш вара? Уке, тенге келесӓш акли. Техень крестьянство мӓнмӓн уке ӹнде. Мӓнмӓн советский крестьянство совсемок у крестьянство ылеш. Хресӓньвлӓм эксплоатируен кертшӹ помещиквлӓ дон кулаквлӓ, купецвлӓ дон ростовщиквлӓ мӓнмӓн ӹнде уке ылыт. Седӹндон мӓнмӓн крестьянство эксплоатаци гӹц ытарымы крестьянство ылеш. Пакылажы, мӓнмӓн советский крестьянствына сек шукыжок колхозный крестьянство ылеш, вес статьан маншаш гӹнь, тӹдӹ ӹшкӹмжӹн пӓшӓжӹм дӓ ӹшкӹмжӹн достоянижӹм единоличный трудаэш дӓ пачеш котшы техникеш агыл, коллективный трудаэш дӓ кӹзӹтшӹ жепӓш техникеш базируя. Пачешӹжӹ, мӓнмӓн хресӓнь хозяйствын основышты частный собственность агыл, а коллективный трудан базеш кушкын кешӹ коллективный собственность ылеш.

Ужыда, советский крестьянство — тидӹ совсемок у крестьянство ылеш, кыдым человечествын истори кӹзӹт яктепӓлӹде эче.

Остаткаэшӹжӹ, интеллигенци гишӓн вопросышкы, инженерно-технический работниквлӓ гишӓн, культурный фронтын работниквлӓ гишӓн, вообще служащийвлӓ дӓ молывлӓ гишӓн вопросышкы ванжена. Ти эртӹшӹ периодышты нинӹнӓт кого изменениявлӓ линӹт. Ти интеллигенци, ӹшк мжӹм классвлӓ вӹлӓн шагалташ цацышы, лачокшым гӹньӹӹшке массыштыжы помещиквлӓлӓн дӓ капиталиствлӓлӓн служен ӹлӹшӹ, каргыжанг шӹцшӹ тошты интеллигенци агыл ӹнде. Мӓнмӓн советский интеллигенци—тидӹ совсемок у интеллигенци, цилӓ важвлӓжӹ донок рабочий класс дон дӓ крестьянство дон ушналтшы интеллигенци ылеш. Сек пӹтӓрижок, интеллигенцин составшы вашталт кен. Мӓнмӓн советский интеллигенци лошты дворян дон буржуази ло гӹц лӓкшӹ эдемвлӓ чӹдӹ процент ылыт. Советский интеллигенци лошты 80—90 процентшӹ рабочий класс гӹц, крестьянство гӹц дӓ труйышвлӓн молы слойвлӓ гӹц лӓкшӹвлӓ ылыт. Варажы, интеллигенцин пӓшӓ характержӓт вашталт кен. Перви тӹдӹ паян классвлӓлӓн служышашлык ылын, вет тӹдӹн вес выходшы уке ылын. Эксплоататорский классвлӓ кӹзӹт уке ылытат, тӹдӹ ӹнде народлан служышашлык ылеш. Дӓ лымӹнок седӹндон ӹнде тидӹ советский обществын равноправный член ылеш; ти обществышты тидӹ рабочийвлӓ дон дӓ хресӓньвлӓ дон икараш, нӹнӹ дон ик упряжкӹштӹ, класстымы социалистический у обществы стройымашым ӹштен шалга.

Ужыда, тидӹ совсемок трудовой, у интеллигенци ылеш, техень интеллигенцим земля вӹлнӹ ик сӓндӓлӹкӹштӓт ада мо.

Советский обществын классовый структурышты эртен кешӹ веремӓ лошты лиӓлтшӹ измененивлӓ техеньвлӓ ылыт. Ти измененивлӓ мам анжыктат?

Сек пӹтӓриок, нинӹ рабочий класс дон крестьянство лошты, тенгелӓок ти классвлӓ дон интеллигенци лоштыш пӹсмӓн ӹштӹлт мимӹм, тошты классовый исключительность —ямын мимӹм, ти социальный группывлӓ лоштыш расстояни когон дӓ когон кӹтӹкем мимӹм анжыктат. Варажы, нинӹ ти социальный группывлӓ лоштыш экономический противоречивлӓ чӹдем, ӹштӹлт мимӹм анжыктат.

Пачешӹжӹ, нинӹ классвлӓ лошты политический противоречивлӓӓт тенгелӓок изиэм дӓ ӹштӹлт мимӹм анжыктат.

СССР-ын **классовый структурышты** измененивлӓ лимӓшты дела тенгелӓнлӓ ылеш.

Эче ик измененивлӓ гишӓн икманьар шамакым келесӹшӓш агыл гӹнь, СССР-ын общественный ӹлӹмӓшӹн вашталтмаш сӹнжӹ полныйок ӹнежӹ ли. СССР-ышты **национальный** взаимоотношенивлӓ гишӓн мӹнь келесӹнем. Советский Союзышкы, пӓледӓ, 60 нӓрӹ нацивлӓ, национальный группывлӓ дӓ народностьвлӓ пырат. Советский государство шукы национальностьан государство ылеш. Пӓлӹмӓн, СССР-ыштыш народвлӓ лоштыш взаимоотношени гишӓн вопрос мӓлӓннӓ сек кого значенийӓн литежӓт ак керт.

Советский Социалистический Республиквлӓн Союз, пӓледӓ, 1922 ин СССР Советвлӓн Пӹтӓриш С'ездӹштӹ лин. Тыдӹ СССР-ыштыш народвлӓн равенство дӓ добровольность началывлӓэш ӹштӓлтӹн. 1924 ин принимайымы, кӹзӹт действующий Конституци, ССР Союзын пӹтӓриш Конституци ылеш. Тидӹ техень период ылын, кынам народвлӓ лоштыш отношенивлӓ кыце келеш тенге эче тӧрлен шоктымы агылеп ылын, кынам великороссвлӓ вӹкӹ ӹнянӹдӹмлӓ тошты анжалтыш эче пӹтен шоте ылын, кынам центробежный сила седок эче действыя ылын. Ти условивлӓ ылмашты экономический, политический дӓ война годым иктӹ весӹлӓн палшымаш базеш шукы национальностьан ик союзный государствышкы нӹнӹм уштарен, народвлӓн братский сотрудничествым налаживаен шокташ келеш ылын. Ти дела трудна ылмым советский власть ужте агыл. Буржуазный сӓндӓлӹквлӓштӹш шукы национальностян государствывлӓн кынеш толтымы опытвлӓм тидӹ пӓлен, ужын. Тошты Австро-Венгрин сӹмӹрлен урын валымы опытым тидӹ пӓлен. Дӓ керек тенге гӹнят, шукы национальностян государствым ӹштӹмӓш опытым тидӹ ӹштӓшок лин, вет социализмӹн базеш лиӓлтшӹ шукы национальностян государство цилӓ дӓ цилӓ статян лелӹцвлӓм тырхен лӓкшӓшлыкым тидӹ пӓлен.

Тӹ годшен 14 и эртен кен. Опытым тӹшлен лäктäш ситäлык период ылын. Дä ма вара? Эртен кешӹ период пыт ӹняндäренок анжыктен пуэн: социализмӹн базеш ӹштӹмӹ шукы национальностян государствым ӹштӹмäш опыт цилä хäлäок кынеш толын. Тидӹ ленинский национальный политикӹн лачокок сӹнгӹмäшӹжӹ ылеш. (**Продолжительный аплодисментвлä.**)

Ти сӹнгӹмäшӹм мадон ынгылдарымла?

Национальностьвлä лоштыш кредäлмäшӹн основной организаторвлäжок ылшы эксплоататорский классвлä уке ылмаш; иктӹ весӹ лошты ӹняныдӹмäшӹм шäрӹшӹ дä националистический страстьвлäм тäрвäтӹшӹ эксплоатаци уке ылмаш; рабышкы цилä статянок сäрӹмäш вāштареш шалгышы дä интернационализмӹн идейӹвлäм ӹнянӹн намалшы рабочий класс властьышты шалгымаш хозяйственный дä общественный ӹлӹмäшӹн цилä пäшäвлäшток икäнä иктӹлäн народвлä палшымашым лачокшымок ӹштен шоктымаш; остаткаэшӹжӹ, СССР-ыштышы народвлäн национальный форман, социалистический содержаниäн национальный культуры пелед кушмаш,—цилä тидӹвлä дä тидӹвлä гань молы техень факторвлä СССР народвлäн лицäштӹм совсемок вашталтен колтенӹт; икäнä иктӹлäн ӹняныдымäш шам нӹнӹн ямын кен, иктӹ весӹ лоштыш дружба шам нӹнӹн кушкын миэн дä, тенгелä теве единый союзный государствын системӹштӹ народвлäн настоящий братский сотрудничество налаживаялт шон.

Тидӹвлä паштек мäнмäн ӹнде пыток лин шоктышы дä цилä труднавлäм сӹнген лäкшӹ шукы национальностян социалистический государствына улы, ти государствын цаткыды ылмыжым анжен, земля вӹлнӹшӹ керек-махань вäрӹштӹшӹ керек-махань национальный государстват завидуен кертнежӹ. (**Штурмала аплодисментвлä.**)

СССР-ышты **национальностьвлä лоштыш взаимоотношенивлä** шотышты эртӹшӹ периодын лишӹ измененивлä техеньвлä ылыт.

1924 и гӹц 1936 и яктешӹ периодышты СССР-ын хозяйственный дä общественно-политический ӹлӹмäштӹ лиäлтшӹ измененивлäн общий итогшы техеньӹ ылеш.

III. КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТЫН ОСНОВНОЙ ОСОБЕННОСТЬВЛÄЖЫ

СССР-н ылымäштÿ лиäлтшы цилä ти измененивлä у Конституцин проектышты кыце пäлдыртен пумы линыт?

Вес статьан маншаш гынь, ти с'ездлän анжен лäктäш пумы Конституци проектын основной особенностьвлäжы маханьвлä ылыт?

Конституци Комиссилän 1924-шы ин лыкмы Конституцин текстыш измененивлäм пырташ шÿдымы ылын. Конституци Комиссин ровота паштекшы Конституцин у текст, СССР-н у Конституци проект плÿчаялтын. У Конституци проектым ыштымäшты, Конституцим программа дон яркалымы ынжы ли манын, Конституци Комисси тидым чотыш нäлын. Программа дон Конституци лошты кого разница улым тиды означая. Программа, тиды кызыт эче уке ылмы гишäн, анзыкыла ма эче лишäшлык дä кредäл нäлшäшлык гишäн попа гынь, ты жепынок Конституцижы, наоборот, тиды кызыток, кызытшы жепышток улы гишäн, ыштен шоктымы дä кредäл нäлмы гишäн попышашлык. Программа сек когонжок анзыкылашым, Конституцижы—кызытшым анжыкта.

Раскыдыракын пäлдыртäш кок примерым нäлынä.

Мäнмäн советский обществына в основном социализмым осуществляен шоктен уш, социалистический стройым ыштен, вес шамактон, марксиствлä манмыла, коммунизмын пытäришы, äль ÿл фазыжым ыштен шоктен. Тенге гынь, мä донна коммунизмын пытäриш фазыжы—социализм в основном ылымäшыш пыртен шоктымы. **(Продолжительный аплодисментвлä.)** Коммунизмын ти фазын основной принципшы, цилäн пäледä, техень формула ылеш: „каждый гыц тыдын способностьвлäжы семынь, каждыйлан тыдын трудажы семынь." Ти фактым, социализмым кредäл сынген нäлмы фактым, мäнмäн Конституцинä пäлдыртышäшлык ылеш äль уке? Тыды ти кредäл сынген нäлмäшеш базируялтшашлык äль уке? Безусловно базируялтшашлык. Базируялтшаш-

лык, вет социализмӹжӹм СССР-шты ӹштен шоктымы, кредӓл нӓлмӹ уш.

Дӓ господствующий принципшӹ: „каждый гӹц тӹдӹн способностьвлӓжӹ семӹнь, каждыйлан тӹдӹн керӓлжӹ семӹнь“ формула ылман коммунизмӹн высший фазым анзыкылажы ӹлӹмӓшӹш пыртен шокташ цельӹм советский общеcтвы ӹшкӹлӓнжӹ керек шӹндӓ гӹнят, коммунизмӹн высший фазыжым тӹдӹ эче осуществляен шоктыде. Кӹзӹт эче уке ылшы дӓ эче кредӓл сӹнген нӓлшӓшлык коммунизмӹн сек кӱшӹл фазеш мӓнмӓн Конституцинӓ базируялт кердеш ӓль уке? Уке, базируялт ак керт, вет коммунизмӹн сек кӱшӹл фазыжы СССР-шты осуществляен шоктымы агыл эче, тӹдӹ анзыкыла ижӹ осуществляен шоктышашлык ылеш. Анзыкылалык кредӓл сӹнген нӓлмӓш гишӓн программыш ӓль декларациш Конституци ӹнежӹ сӓрнӓлт ке гӹнь, техенеш базируялт ак керт.

Кӹзӹтшӹ исторический моментӹштӹ мӓнмӓн Конституцинӓн рамкывлӓжӹ техеньвлӓ ылыт.

Тенгелӓ гӹнь, у Конституцин проектшӹ эртен толмына корнын тишкевек якте кредӓл сӹнген нӓлмӹнӓн итогшы ылеш. Тенгелӓ гӹнь, тӹдӹ тишкевек якте лачок ӹштен шоктымнам дӓ кредӓл сӹнген нӓлмӹнӓм регистрируйымаш, закон семӹнь тӹдӹм пингӹдемдӹмӓш ылеш. (**Штурмала аплодисментлӓ.**)

Тиштӓкен СССР-н у Конституци проектӹн пӹтӓриш особенностьшы ылеш.

Пакыла. Буржуазный сӓндӓлӹквлӓн конституцивлӓ капиталистический строй сӹмӹрлен керттӹмӹ ылеш манын ӹнянӹмӓш гӹц плотшок лӓктӹт. Тӹ конституцивлӓн главный основышты капитализмӹн принципвлӓ, тӹдӹн основной устойвлӓжӹ техеньвлӓ ылыт: землялӓн, леслӓн, фабриквлӓлӓн, заводвлӓлӓн дӓ производствын молы орудивлӓ дон средствывлӓлӓн частный собственность; эдем эдемӹм эксплоатируйымаш дӓ эксплоататорвлӓ дон эксплоатируйымвлӓ ылмаш; обществын ик полюсышты труйышвлӓн большинствон нуждашты ӹлӹмӓш, вес полюсыштыжы труйышы агыл меньшинствон тӹргач улыдон мындырланен ӹлӹмӓш; дӓ молат шукы техеньвлӓ. Нӹнӹ капитализмӹн техеньӹ дӓ ти постол устойвлӓэш тӹкӹлӓлтӹт. Нӹнӹ тидӹвлӓм анжыктат, нӹнӹ тидӹвлӓм законодательный порядкыдон закрепляйӓт.

Нӹнӹ гӹц айыртемӓлт, СССР-н у Конституци проектшӹ капиталистический стройым ликвидируйымы факт гӹц, СССР-ышты социалистический строй сӹнгӹмӓш факт гӹц лӓктеш. СССР-н у Конституци проектӹн главный основышты кредӓл сӹнген нӓлмӹ дӓ осуществляйӹмӹ социализ-

мӹн принципвлӓ, тӹдӹн основной устойвлӓжӹ техеньвлӓ ылыт: землялӓн, лесвлӓлӓн, фабриквлӓлӓн, заводвлӓлӓн дӓ производствын молы орудивлӓ дон средствывлӓлӓн социалистический собственность; эксплоатацим дӓ эксплоатируйшы классвлӓм ликвидируймаш; большинствон кӹцӹзӹлӓ ӹлӹмӓш дӓ меньшинствон тӹргач улыдон мындырланен ӹлӹмӹм ликвидируймаш; безработицӹм ликвидируймаш; „кӱ ак ровотайы, тӹдӹ ак кач“ манмы формула семӹнь, пӓшӓ ӹштен кертшӹ каждый гражданинлӓн труда обязанность дӓ честьӹн долг ылеш. Трудалан права, вес шамакдон, каждый гражданинӹн гарантируйымы ровотам плучаяш права; кӓнӓш права; тыменяш права; дӓ молат шукы техеньвлӓ. У Конституцин проектшӹ социализмӹн тидӹ дӓ техеньӹ молы устойвлӓэш тӹкӹлӓлтеш. Тӹдӹ тидӹвлӓм анжыкта, тӹдӹ тидӹвлӓм законодательный порядкӹдон закрепляйӓ.

У Конституци проектӹн кокшы особенностьшы техеньӹ.

Пакыла. Буржуазный конституцивлӓ юк лыктеок техень предпосылкы гӹц лӓктӹт: общество иктӹ весӹлӓн вашталешлӓ классвлӓ гӹц ылеш, кидӹштӹштӹ богатствым кычышы классвлӓ гӹц дӓ техень богатствым кычыдымы классвлӓ гӹц, керек махань парти властьым нӓлеш гӹнят, общество дон государственный руководство (диктатура) буржуази кидӹштӹ лишӓшлык, конституцижӓт улан классвлӓлӓн ярал дӓ нӹнӹлӓн выгодный общественный порядкӹвлӓм закрепляйӓш керӓл ылеш.

Буржуазный конституцивлӓ гӹц айыртемӓлт, СССР-н у Конституци проект тěве кышец лӓктеш: обществышты иктӹ весӹлӓн вашталеш классвлӓ ӹнде уке уш, общество иктӹ весӹлӓн дружественный кок класс гӹц, рабочий дон хресӓньвлӓ гӹц ылеш, властьышты лӹмӹнок ти труйшы классвлӓ шалгат, государственный руководство (диктатура) обществын анзыц кешӹ класс кидӹштӹ, рабочий класс кидӹштӹ ылеш, конституци труйшывлӓлӓн ярал дӓ нӹнӹлӓн выгодный общественный порядкӹвлӓм закрепляйӓш керӓл ылеш.

У Конституци проектӹн кымшы особенностьшы техеньӹ.

Пакыла. Буржуазный конституцивлӓ юк лыктеок техень предпосылкывлӓ гӹц лӓктӹт: наци дон расывлӓ равноправный лин ак кердтеп, улы полноправный нацивлӓ дӓ улы полноправный агыл нацивлӓ, тилец пасна эче кымшы категори наци ӓль раса улы, шамак толшы, колонивлӓштӹ, кыдывлӓн правашты полноправный агыл нацивлӓнгӹцӓт эче чӹдӹ. Тидӹ означая, цилӓ ти конституцивлӓ основышттышток националистический, вес шамакдон, господствующий нацивлӓн конституцивлӓ ылыт.

Буржуазный конституцивлä гыц айыртемäлт, СССР-н у Конституци проектшы наоборот, пишок интернациональный ылеш. Тиды цилä нацивлä дä расывлä равноправный ылмаш гыц лäктеш. Тиды тишец лäктеш: эдем каваштын цветышты äль йылмышты, культурный уровень шотышты äль государственный развитин уровень шотышты разница ылмаш, тенгелäок нацивлä дон расывлä лоштышы молы маханьгынят вес разница—национальный равноправи ылтымым оправдайышы основани лин ак кердт. Тиды тишец лäктеш: цилä нацивлä дä расывлä, тошты дä кызытшы положеништым шотыш нäлтеок, силан äль слабка ылмыштым шотыш нäлтеок,—обществын хозяйственный, общественный, государственный дä культурный ылымäшын цилä сферышток иканьправым пользывайышашлык ылыт.

У Конституци проектын нылымшы особенностьшы техены.

У Конституци проектын вызымшы особенностьшы — тидын последовательный дä пыток тöр кычен мимы демократизм ылеш. Демократизм шотышты буржуазный конституцивлäм кок группеш пайылаш лиэш: конституцивлäн ик группыжы гражданвлäн прававлä иктöр ылмашым дä демократический свободым тöрокок отрицаят äль нынымфактически цылт укешкы шоктат. Конституцивлäн вес группыжы демократический началым охатан принимая дä афишируя вäк, дä ты нÿжвецок техень оговоркывлäм дä ограниченивлäм ышта—демократический прававлä дон свободывлäжäт совсемок изурозованныйвлäэш лäктыт. Ныны цилä гражданвлäлäнок избирательный прававлä иктöр лишäшлык гишäн попат, дä ты нÿжвецок ти прававлäм оседлостьдон, образовательный дä имущественный цензон вäк ограничиваят. Ныны гражданвлäн иктöр права гишäн попат, дä ты нÿжвецок ыдырäмäшвлäм тиды ак касайы маныт, äль частично веле касая. Пакылаат дä молыжат тенгеок.

СССР-н у Конституци проектын особенностьшы тишты: техень оговоркывлä дä ограниченивлä гыц тиды свободный ылеш. Тидылäн активный äль пассивный гражданвлä ак существуйы, тидылäн цилä гражданвлä активный ылыт. Тиды пÿэргывлä дон ыдырäмäшвлä лошты, „оседлыйвлä" дон „оседлый агылвлä" лошты, улан дон улан агылвлä лошты правашты разницым ак признайы. Тидылäн цилä гражданвлä ышкымыштын правашты дон иктöр ылыт. Имущественный положени агыл, национальный происхождени агыл, пÿэргы äль ыдырäмäш ылмаш агыл, служебный положени агыл, — каждый гражданинын личный ышке способностьвлäжы, личный ышке трудажы тыдын положеним обществышты определяйäт.

Пачешыжы, у Конституци проектын эче ик особенностьшы. Буржуазный конституцивлä соок гражданвлäн формальный прававлäштым сиренок эртäрäт, ти прававлäм осуществляйым условивлä гишäн, нынйм осуществляйен шокташ лимы гишäн, нынйм осуществляйым средствывлä гишäн ныны ак шытырланеп. Гражданвлäн равенство ылмаш гишäн попат, дä хоза дон рабочийвлä лошты, помещик дон хресäньвлä лошты, пытäришывлäжы цилä богатство дä политический сила обществышты улы гынь, весывлäжын тыдыжäт, тидыжäт уке гынь, пытäришывлäжы эксплоататор, весывлäжы эксплоатируймы ылыт гынь, нынын лошты лачокшымок равенство лин кердтымым ныны мондат. Äль эче: шамак свобода гишäн, собрани дä печать свобода гишäн попат, дä собранивлäм ыштäш ярал томажы, яжо типографижы, ситäлык печатный пумагажы дä молат рабочий классын уке гынь, цилä ти свободывлä рабочий класслан такеш шаяшкы веле сäрнäлт кен кердтмымäт ныны мондат.

У Конституци проектын особенностьшы тиштäкен ылеш: тиды гражданвлäн формальный прававлäм сиренок веле ак ограничиваялт, тиды сек главныйжы ти прававлäм гарантируймаш вопросыш, ти прававлäм осуществляен шоктымаш средствывлäн вопросыш вашта. Тиды гражданвлäн прававлäн равенство гишäн тыхäлäок веле ак попы, тиды эксплоатаци режимым ликвидируймы фактым, гражданвлä керек махань эксплоатаци гыцäт ытаралтмы фактым закон лыктын закрепляйымдон тыдым обеспечивая. Тиды труда права гишäн тыхäлäок веле ак попы, тиды советский обществышты кризисвлä ынде уке ылмы фактым, безработицым пытäрымы фактым закон лыктын закрепляйымдон тыдым обеспечивая. Тиды демократический свободывлä гишäн тыхäлäок веле ак попы, тиды закон лыктын керäл материальный средствывлä дон нынйм обеспечивая. Седындонок ынгылыман, у Конституци проектын демократизмжы „обычный“ дä „общепризнанный“ демократизм вообще агыл, а **социалистический** демократизм ылеш.

СССР-н у Конституци проектын основной особенностьвлäжы техеньы ылыт.

1924-шы дон 1936-шы ивлä лошты СССР-н хозяйственный дä общественно-политический ылымäштышы сдвигвлäм дä измененивлäм у Конституцин проектышты тенгелä пäлдыртен анжыктымы.

IV. КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТЫН БУРЖУАЗНЫЙ КРИТИКА

Конституци проектын буржуазный критика гишӓн икманяр шамак.

Конституци проект выкы буржуазный иностранный печать кыцелӓ анжа, ти вопрос, спорашат уке, известный интерес ылеш. Иностранный печать буржуазный сӓндӓлыквлӓштышы населенин махань-шон слойвлӓн общественный мненим анжыктаат, седындон Конституци проект ваштареш тӓрвӓтымы ти печатьын критикым ӧрдыжеш коден эртен кен ана керт.

Конституци проект выкы иностранный печать реакцин пытӓриш признаквлӓжы—Конституци проектым вик юк лыктеок кодаш шанымашты ылыныт. Ти случайышты мынь утларак реакционный, фашистский печать гишӓн попем. Критиквлӓн ти группа Конституци проект гишӓн юк лыктеок эртӓрӓш сек яжоэш шотлен, проектшӓт вуйта ылте дӓ природыштыжат вуйта тыды викок укелӓ делам нынь анжыктынешты ылын. Юк лыктеок эртӓрымӓш—тиды критика агыл манын келесен кердыт. Дӓ тиды лачокеш ак тол. Юк лыктеок эртӓрымӓш метод, тиды чотеш пиштыдымӓшын особый методшы ылешӓт, тидӓт критика формеш толеш, керек хыть глупый дӓ потикӓлӓ ылеш гынят, соикток критика формеш толеш. **(Цилӓн ваштылмаш, аплодисментвлӓ.)** Дӓ юк лыктеок эртӓрымӓш метод дон делашты нынын лӓкте. Пач векылӓ нынылӓн клапаныштым пачаш попазен, дӓ ясын чучын гынят, СССР-ышты Конституци проект улок, дӓ улы велеӓт агыл—тыды эдем ышвлӓм худашкыла сӓрен пыдырата, манын мирлӓн келесӓш нынылӓн попазен. Дӓ молы статян линжӓт кердте, вет керек ма гынят, свет вылны тамахань общественный мнени, лытшывлӓ, фактвлӓ гишӓн правдам пӓлӓш шанышы живой эдемвлӓ ылыт, кыдывлӓм алтален шукы веремӓ урдаш нигыцеӓт акли. Алтален мындыркок ат шо...

Критиквлӓн **кокшы** группа Конституци проект лачокшымок природышты улы, манын призная, дӓ тенге гынят, ты проект пишок кого интересӓн агыл, вет тыды, тӧрок попышаш

гӹнь, Конституцин проект агыл, а такешӹ пумага лаштык, такешӹ сӧрӹмӓш, тӹдӹ эдемвлӓм алталаш известный маневрым ӹштӓш веле лыкмы, манын попа. Тӹ нӱжвецок нӹнӹ тенге эче попат: СССР тилец яжо проектӹм пуэнжӓт керте, вет СССР ӹшкежӓт государство агыл, а толькы географический поняти веле **(цилӓн ваштылмаш)**, тенге гӹнь, конституцижӓт нӹнӹн лачокшы конституци агыл. Критиквлӓн ти группын типичный представитель шотышты, керек тидӹ странный ылеш гӹнят, германский официоз „Дейтше Дипломатиш-Политише Корреспонденц“ ылеш. Ти журнал СССР Конституци проектӹм тӧрокок пуста сӧрӹмӓшеш, алталымашеш, „потемкинский солаэш“ лӹмден шотла. Тӹдӹ тӧрок колебанидеокзаявляйӓ: СССР государство агыл, СССР „тидӹ молы агыл, точно определяйӹмӹ географический поняти“ ылеш **(цилӓн ваштылмаш)** дӓ седӹндонок СССР-н Конституцижӹ лачокшы конституциэш признайымы лин ак кердт.

Нинӹм критиквлӓэш шотлымла гӹнь, нинӹ гишӓн мам келесӓш лиэш?

Великий русский писатель Щедрин ӹшкӹмжӹн ик ямак-рассказыштыжы бюрократ-самодурын типым, пиш когон ограниченный дӓ тупойым, дӓ тенге гӹнят тӹргач когон самоуверенный дӓ ретивыйым анжыкта. Тӹ бюрократлан „ӹнянен пумы“ областьыштыжы „порядкӹ дон тырым“ ӹштен шоктымыкы, таманяр тӹжем эдемӹм пуштын дӓ таманяр десяткӓ халам йылатен пӹтӓрӹмӹкӹ, тӹдӹ йӹрвӓшӹжӹ анжалын дӓ горизонтышты Америкӹм ужын колтен; сӓндӓлӹкшӹ тӹдӹ, конечнӹ, когонок известный агыл ылын, дӓ тӹштӹ, анжет гӹнь, народым пыдыратышы тамахань ӓнят свободывлӓ ылыт дӓ государствыжымат тӹштӹ тамахань вес методвлӓдон виктӓрӓт. Бюрократ Америкӹм цаклен колтен дӓ шӹдешкен колтен: махань тидӹ техень сӓндӓлӹк, кышец тидӹ лӓктӹн, махань техень основани дон тӹдӹ существуя? **(Цилӓн ваштылмаш, аплодисментвлӓ.)** Конечнӹ, таманьар курым перви тӹ сӓндӓлӹкӹм случайны пачыныт, дӓ тенге гӹнят, тӹдӹн духшат воксеок ӹнжӹ кодт, манын тӹдӹм угӹц питӹрӓш акли ма? **(Цилӓн ваштылмаш.)** Тенге манын, бюрократ резолюцим пиштен: „Америкӹм мӹнгешок питӹрӓш!“. **(Цилӓн ваштылмаш.)**

Мӹлӓм чучеш, „Дейтше Дипломатиш-Политише Корреспонденц“ журналыштыш господавлӓ щедринский бюрократ дон, кок патькалтыш вӹд ганьок иkань ылыт. **(Цилӓн ваштылмаш, аплодисментвлӓ.)** Ти господавлӓлӓн СССР шукершенок сӹнзӓштӹм карштарен шоктен. Луатӹндекш и СССР маяк гань шалга, цилӓ мир вӹлнӹшӹ рабочий классым ытаралтмаш шӱлӹшдон заражая дӓ рабочий классын враг-

влäм арышы якте шоктымешкӹ шӹдештäрä. Дä тӹдӹжӹ, СССР-жы, анжет гӹнь, просто существуя велеäт агыл—кушкеш вäк, дä кушкеш велеäт агыл—анзылтен миä вäк, дä анзылта велеäт агыл—у Конституци проектӹм ӹштä вäк, дä техень проектӹм, кыды эдемвлäн ышым тäрвäтä, пӹзӹрньӹкӹштӹ ылшы классвлäлäн у ӹнянӹмäшӹм шачыкта. **(Аплодисментвлä.)** Кыцелä йä тилец варажы германский официозыштыш господавлäлäн шӹдешкӹмлä агыл? Махань техень сäндäлӹк, саслат нӹнӹ, махань техень основанидон тӹдӹ существуя **(цилäн вашталмаш)**, дä 1917 ин октябрӹн тӹдӹм пачынят гӹнь, тӹдӹн духшат воксеок ӹнжӹ ли манын, малын вара тӹдӹм мӹнгешок питӹрен шӹндäш акли? Дä тенге кечесӹмӹк, постановляенӹт: СССР-м мӹнгешок питӹрäш, СССР государство шотышты уке ылеш, СССР молы агыл, географический поняти веле ылеш, манын цилäлäн увертäрäш! **(Цилäн вашталмаш.)**

Америкӹм мӹнгешок питӹрӹм гишäн резолюцим пиштӹмжӹ годым, щедринский бюрократ, пиш тупой ылын гӹнят, лачокшы ынгылымашын элементвлäм вуйыштыжы мон, дä тӹдӹ тӹнäмок ӹшке турешӹжӹ манын: „Дä, ти дела мӹнь вӹлнем агылла чучеш" **(Веселäн вашталкылтымаш, штурмала аплодисментвлä)**. Мӹнь ам пäлӹ: тӹдӹм äль вес государствым пумагашты „питӹрäш" лимӹм нӹнӹ, конечнӹ, ӹштен кердӹт, дä серйозны попышаш гӹнь, „ти делажы нӹнӹн вӹлнӹ, агылым цаклаш, германский официозыштыш господавлäн ышышты ситä вäл... **(Веселäн вашталкылтымаш, штурмала аплодисментвлä.)**

СССР-н Конституци вуйта пуста сӧрӹмäш, „потемкинский сола" дä молы тамавлä веле ылеш манмышты гишäн попышаш гӹнь, тиштäкен мӹнь лачокшы фактвлäэш шагалалнем, ти фактвлäжӹ ӹшкештӹ верц ӹшкеок попат.

1917-шӹ ин СССР народвлä буржуазим сӹмӹрен шуэнӹт дä пролетариатын диктатурым ӹштенӹт, Советский властьым ӹштенӹт. Тидӹ факт, а сӧрӹмäш агыл.

Варажы, Советский власть помещик классым ликвидируен дä перви помещиквлäн, казнан дä мынастирвлäн ылшы 150 миллион гектар землям хресäньвлäлäн пуэн, дä тидӹ—хресäньвлä кидӹштӹ первиäт ылшы землягӹц пасна. Тидӹ факт, а сӧрӹмäш агыл.

Варажы, Советский власть капиталиствлäн классым экспроприируен, нӹнӹ гӹц банквлäм, заводвлäм, кӹртни корнывлäм дä производствын молы орудивлä дон средствывлäм шыпшын нäлӹн, тидӹвлäм социалистический собственностьыш сäрен дä ти предприятивлäм вуйлалташ рабочий классын сек яжо эдемвлäжӹм шагалтен. Тидӹ факт, а сӧрӹмäш агыл. **(Продолжительный аплодисментвлä.)**

Варажы, промышленность дон сола хозяйствым у, социалистический основывлäэш, технический у базы дон организуенäт, Советский власть тӹшкевек якте ӹштен шоктен,— земледели кӹзӹт СССР-шты война яктешӹ веремä дорц иктäк пелäк гäнä утла продукцим пуэ, индустри война яктешӹ веремä дорц шӹм гäнä утла продукцим ӹштä, народный доходшы война яктешӹ веремä дорц нӹл пай утла кушкын. Цилä тидӹ—фактвлä, а сöрӹмäшвлä агылеп. **(Продолжительный аплодисментвлä.)**

Варажы, Советский власть безработицӹм пӹтäрен, труяш правам, тыменяш правам ӹлӹмäшӹш пыртен, рабочийвлäлäн, хресäньвлäлäн дä интеллигенцилäн материальный дä культурный сек яжо условивлäм обеспечиваен, гражданвлäн тайный голосовани ылмашты всеобщий, прямой дä равный избирательный правам ӹлӹмäшӹш пыртымашым обеспечиваен. Цилä тидӹ—фактвлä, а сöрӹмäшвлä агылеп. **(Продолжительный аплодисментвлä.)**

Пачешӹжӹ, СССР у Конституци проектӹм пуэн, тидӹ сöрӹмäш веле агыл, цилäн пäлӹмӹ ти фактвлäм регистрируймаш дä кӹзӹт якте ӹштен шоктымым, кредäл сӹнген нäлмӹм регистрируймаш дä закон лыктын закрепляймäш ылеш.

Ядалтеш: германский официозыштыш господавлäн „потемкинский солавлä" гишäн понгмашышты цилä тидӹвлä паштек кышакен ӹнде толеш, молеш агыл — СССР гишäн правдам народ гӹц таен урдымашеш, народым тупынешлä ынгылцарымашеш дä тӹдӹм алтален урдымашеш толеш.

Техеньӹ ылыт фактвлä. Фактвлäжӹ, маныт, упрямыйвлä ылыт. Германский официозыштыш господавлä фактвлäлäнжӹ тенге гӹнь эчеäт хударак, манын келесен кердӹт. **(Цилäн ваштылмаш.)** Дä тӹнäмжӹ нӹнӹлäн рушын ик шая семӹнь келесен пуаш лиэш: „Ородывлäлäн закон сирӹмӹ агыл". **(Веселäн ваштылмаш, продолжительный аплодисментвлä.)**

Критиквлäн **кымшы** группа Конституци проектӹн известный достоинствывлäм анжыктен путе ӹнежäт коды, тӹдӹ тидӹм яжо явлениэш шотла, дä тенге гӹнят, проектӹн кыды-тидӹ положенивлäм ӹлӹмäшӹш пыртен шокташ лимӹлäн нӹнӹ ак ӹнянеп, нӹнӹн статян гӹнь тӹ положенивлä вообще ӹштен шоктымы лин ак кердтеп дä пумагаэшок кодшашлык ылыт. Пышкыдын попышаш гӹнь, тидӹ— скептиквлä ылыт. Нинӹ, ти скептиквлä, цилä сäндäлӹквлä вoктенок ылыт.

Келесäш келеш, нӹнӹ дон мä ижӹ пӹтäри агыл вäш линä. 1917-шӹ ин большевиквлä властьым кидӹшкӹштӹ нäлмӹ годым, скептиквлä попенӹт: большевиквлä, пожалуй, худа эдемвлäок агылеп, дä тенге гӹнят, властьым кидешӹштӹ

нинӹ кычен ак кердтеп, сӹмӹрлӓт. Лачокыштыжы тенге лите: большевиквлӓ агыл, скептиквлӓ сӹмӹрленӹт.

Гражданский вырсы годым дӓ иностранный интервенци годым ти скептиквлӓн цуца попен: Советский власть, конечнӹ, худа дела агыл, дӓ тенге гӹнят Деникин дон Колчак дӓ эче иностранецвлӓ тӹдӹм, пожалуй, сӹнгӓт. Лачокыштыжы тенге лите, скептиквлӓ тиштӓт самынеш кодыныт.

Советский власть пӹтӓриш пятилетний планым публиковайым годым, скептиквлӓ эчеӓт сценӹш лӓктӹнӹт, нӹнӹ попенӹт: пятилетка, конечнӹ, яжо дела, дӓ тӹдӹ, пожалуй, осуществляен шоктымы лин ак кердт, шанаш келеш, большевиквлӓн пятилетка дон дела лин ак кердт. Тенге гӹнят, фактвлӓжӹ скептиквлӓэт тиштӓкенӓт самынеш кодмым анжыктевӹ: пятилетний планым нӹл ишток темен шоктымы лин.

У Конституци проект гишӓн дӓ тӹдылӓн критикӹм ӹштӹшӹ скептиквлӓ гишӓнӓт тӹдӹмок келесӓш келеш. Проектӹм публиковайымы веле лин, тӹшӓкенок критиквлӓн ти группа ӹшке сылык ынянӹдӹмӓшӹжӹдон, Конституцин кыды-тидӹ положенивлӓм осуществляен шоктымаш гишӓн ынянӹдӹмӓшӹжӹдон эчеӓт сценӹш лӓктӹн. Скептиквлӓ кыцэла тишкевек якте самынеш лӓктӹнӹт, ти гӓнӓкӓт тенгеок самынеш лӓктӹдӹмӹшты гишӓн сомненилӓн нимахань основаниӓт уке.

Критиквлӓн **нӹлэмшӹ** группа, у Конституци проект ваштареш попымаштыжы, „вургымлашкы ташкалмашеш“, „пролетариатын диктатура гӹц отказымашеш“, „большевистский режимӹм ликвидируймашеш“ тидӹм шотла. „Большевиквлӓ вургымлашкыла лыпшалт кенӹт, тиды факт“—манын сакой статян нӹнӹ попат. Ти шотышты кыды-тидӹ польский дӓ йужшы американский газетвлӓ айыртемӹнок старают.

Нинӹм критиквлӓэш шотлымла гӹнь, нинӹ гишӓн мамкелесӓш лиэш?

Рабочий классын диктатурын базым шӓрӹмӓшӹм дӓ диктатурым утларак гибкийым ӹштӹмӓшӹм, тенге гӹнь,—общесвыдон государственный руководствын системӹм утларак силаным ӹштӹмӓшӹм нӹнӹ рабочий классын диктатурым цаткыдемдӹмӓшеш агыл, а тӹдӹм лыскыдемдӹмӓшеш ӓль тӹдӹ гӹц отказымашеш вӓк шотлат гӹнь, тӹнӓм ядаш лиэш: рабочий классын диктатурыжы ма ылеш вообще—ти господавлӓ пӓлӓт вӓл?

Социализм сӹнгӹмӓшӹн законодательный закреплением, индустриализаци, коллективизаци дӓ демократизаци анзылтен кемӓшвлӓм законодательный закреплением нӹнӹ „вургымлаш лыпшалтмашеш“ шотлат гӹнь, тӹнӓм ядаш лиэш: шалахайжы вургымла гӹц мадон айырлалтеш вообще—ти

господавлӓ пӓлӹт вӓл? **(Цилӓн ваштылмаш, аплодисментвлӓ.)**

Конституци проектлӓн критикӹм ӹштӹмӓштӹштӹ ти господавлӓ совсемок путыялт кенӹт, дӓ ти велдӹк вургымла дон шалахайымат яркален шӹнденӹт, — тидӹ гишӓн нимахань сомненийӓт лин ак керт.

Ти случаеш Гогольын „Мертвые души" книгӓштӹшӹ дворовый ӹдӹр Плагим ӓшӹндӓрӹдежӓт акли. Ти ӹдӹр, Гоголь шайыштеш, тагыце икӓнӓк Чичиковын кучержӹлӓн—Селифанлан корны ажедӓш шагалын, дӓ, корнын, вургымла велӹм шалахай вел гӹц айырен мыштыдеӓт, путыялт кен дӓ намысыш пырен. Келесӓш попаза, польский газетӹштӹш критиквлӓэт ӹшкӹмӹштӹм когоэш ужыт гӹнят, „Мертвые души" книгӓштӹшӹ дворовый ӹдӹр Плагин понимаен кертмӓш уровень гӹц мӹнгӹркӓт карангтелыт. **(Аплодисментвлӓ.)** Ӓшӹндӓредӓ гӹнь, вургымла дон шалахайым яркалым гишӓн, кучер Селифан Плагим вырсалтен шуэн, тӹдӹ келесен: „Эх тӹнь, шим йал.. кышты вургымла, кышты шалахай—тидӹмӓт ат пӓлӹ", мӹлӓм чучеш, мӓлӓннӓӓт техень пелек-турек критиквлӓм: эх тӓ, горе-критиквлӓ... кышты вургымла, кышты шалахай — тидӹмӓт ада пӓлӹ, — манын вырсалташ келнежӹ. **(Продолжительный аплодисментвлӓ.)**

Остаткаэш, критиквлӓн эче ик группа. Тилец анзылныш группа рабочий классын диктатурыгӹц отказымашеш Конституци проектӹм виноватеш лыктеш гӹнь, ти группыжы наоборот, СССР-штыш положеништӹ нимамат тидӹ ак ваштaлты, рабочий классын диктатурым тӹкӓлтеок тидӹ кода, политический партивлӓлӓн свободым ак пу дӓ СССР-шты коммунист партин руководящий положеним тӹхӓлӓок силаэш переген кода манын, тӹдӹм виноватеш лыктеш. Тӹ нӱжвецок критиквлӓн ти группа СССР-шты партивлӓн свобода уке ылмым демократизмӹн основывлӓм нарушайымашеш шотла.

Мӹнь келесӹшӓшлык ылам, у Конституци проект лачокшымат рабочий классын диктатура режимӹм тӹхӓлӓок силаэш кода, тенгеок СССР-н Коммунистический партин руководящий положенимӓт ваштaлтыдеок переген кода. (**Штурмала аплодисментвлӓ.**) Уважаемый критиквлӓ тидӹм Конституци проектӹнситӹдӹмӓшеш шотлат гӹнь, тидӹ гишӓн ӹжӓлӓйӓш веле кодеш. Мӓжӹ, большевиквлӓ, тидӹм Конституци проектӹн достоинствеш шотленӓ. (**Штурмала аплодисментвлӓ.**)

Политический сакой партивлӓн свободыжы гишӓн попышаш гӹнь, мӓ тиштӓкен икманяр вес статянрак взглядӹм кыченӓ. Парти классын частьшы, тӹдӹн передовой частьшы ылеш. Таманяр парти дӓ тенге гӹнь, партивлӓн свободы-

жат иктӹ-весӹлӓн ваштарешлӓнен шалгышы классвлӓн обществышты, ик класс весӹ вӹкӹ враждебный, миреен кердтӹмлӓ, интересӓн обществышты веле лин кердеш, кышты, маншаш, капиталиствлӓ дӓ рабочийвлӓ, помещиквлӓ дӓ хресӓньвлӓ, кулаквлӓ дӓ беднота дӓ молат техеньвлӓ ылыт. Дӓ СССР-штӹнӓжӹ капиталиствлӓ, помещиквлӓ, кулаквлӓ дӓ молат техень классвлӓ ӹнде уке ылыт. СССР-шты кок класс веле улы—рабочийвлӓ дон хресӓньвлӓ, нӹнӹн интересвлӓштӹ ваштарешлӓ велеӓт агыл, наоборот—дружественный ылыт. Тенге гӹнь, таманяры партилӓн, тенгеок тӹ партивлӓн свободыланат СССР-шты существуяш вӓр уке. СССР-шты лач ик партилан — Коммунистический партилан веле вӓр улы. СССР-шты лач ик парти веле, рабочийвлӓ дон хресӓньвлӓн интересвлӓм смелан дӓ пач яктеок защищяен шалгышы коммуниствлӓн парти веле лин кердеш. Ти парти дӓ классвлӓн интересвлӓм худан агыл защищяен шалгымжы гишӓн махань гӹнят сомнени линжӓт ак кердт. **Штурмала аплодисментвлӓ.)**

Демократи гишӓн попат. Дӓ ма техень ылеш демократижӹ? Ваштарешлӓ классвлӓ ылман капиталистический сӓндӓлӹквлӓштӹ демократи силанвлӓлӓн ярал демократи, чӹдӹ ылман уланвлӓлӓн ярал демократи ылеш. СССР-шты демократи, наоборот, труйӹшвлӓлӓн ярал демократи, вес шамакдон гӹнь, цилӓлӓн ярал демократи ылеш. Тишецӹнжӹ лӓктеш, демократизмӹн основывлӓжӹ СССР-н у Конституци проекдон агыл, а буржуазный конституцивлӓдон нарушаялтыт. Теве малын, СССР-н Конституци цилӓ мир вӹлнӹжӓт лач иктӹ веле наштокок демократический Конституци ылеш, манын мӹнь шанем.

СССР-н у Конституци проект гишӓн буржуазный критикӹн делажы тенгелӓнлӓ ылеш.

V. КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТЫШ ПЫРТЫМЫ ПОПРАВКЫВЛӒ ДӒ ДОПОЛНЕНИВЛӒ

Конституци проектӹм цилӓ народ обсуждаймы годым тӹшкӹ гражданвлӓ пыртымы поправкывлӓ дӓ дополненивлӓ вопросыш ванжена.

Конституци проектӹм цилӓ народ обсуждайымаш, пӓледӓ, пӯлӓ шукы поправкывлӓм дӓ дополнениивлӓм пуэн. Тидывлӓм советский печатьышты цилӓ публиковайымы. Тӹ поправкывлӓ пиш шукы йиш ылытат дӓ ценностьшат нӹнӹн икань агылат, мӹнь шанымемдон, нӹнӹм кым категориэш айырен пиштӓш келнежӹ.

Пӹтӓриш категори поправкывлӓн айыртемӹн пӓлӹквлӓжӹ техеньвлӓ ылыт: нӹнӹ Конституцин вопросвлӓ гишӓн агыл, а анзыкыла лишӓшлык законодательный органвлӓн текущий законодательный ровота вопросвлӓ гишӓн тӹшлен попат. Страхованин пасна вопросвлӓ, колхоз стрительствын кыды-тидӹ вопросвлӓ, промышленный строительствын кыды-тидӹ вопросвлӓ, финансовый делан вопросвлӓ, техеньӹ ылыт—тӹ поправкывлӓн темывлӓ. Анженок каеш: ти поправкывлӓн авторвлӓжӹ Конституци вопросвлӓ дон текущий законодательствын вопросвлӓ лоштышы разницӹм ынгылен шоктыделыт. Лӹмӹнжок седӹндон нӹнӹ Конституцишкӹ хыть-мадӓ шукырак законвлӓм пырташ цацат, тенге нӹнӹ Конституцижӹмӓт законвлӓм иквӓреш цымырым книгӓ ганьыш сӓрӓл колтымашкы делам видӓт. Дӓ Конституцижӹ законвлӓм иквӓреш цымырым книгӓ агыл. Конституци основной закон ылеш, лач основной закон веле ылеш. Анзыкыла лишӓшлык законодательный органвлӓн текущий законодательный ровотам Конституци ак исключӓйӹ, а предполагая. Техень органвлӓн анзыкылалык законодательный пӓшӓлӓн Конституци юридический базым пуа. Седӹндон, техень йиш поправкывлӓм дӓ дополнениивлӓм, Конституцишкӹ тӧрок отношеништӹ укеӓт, мӹнь шанымемдон, сӓндӓлӹкнӓн анзыкыла лишӓшлык законодательный органвлӓшкӹ колтымла.

Кокшы категориэш техень поправкывлӓм дӓ дополнени-

влäм шотлаш келеш: нынӹ Конституцишкӹ исторический справкы элементвлäм äль эче Советский власть ӹштен шоктыдымвлäм дä тыдӹ анзыкыла ӹштӹшäшлык гишäн деклараци элементвлäм пырташ цацат. Шукы семӹнь келесӹмӹ тӹ поправкывлäн темышты техеньвлä ылыт: социализм сӹнгӹмäш верц кредäлмäштӹ парти, рабочий класс, цилä труйышвлä эртӹшӹ шукы ивлä лошты махань ясывлäм сӹнгенӹт, тыдӹм Конституциштӹ пäлдӹртӹнештӹ, советский движенин кашартыш цельжӹм, вес семӹнь маншаш гӹнь, полный коммунистический обществым ӹштен шоктымашым Конституциштӹ анжыктынештӹ. Мӹнь шанымаштем, Конституцишкӹ тӧрок отношеништӹ укеäт техень поправкывлäм дä дополнениевлäмäт ӧрдӹжӹш пиштäш келеш. Конституци тидӹ ӹштен, обеспечиваен шоктымы завоеванивлäм регистрируйымаш дä нынӹм закондон закрепляйӹмäш ылеш. Мä Конституцин ти основной характержӹм ӹненä искажайы гӹнь, тыдӹм мä эртӹш ӹлӹмäш гӹц нäлмӹ исторический справкывлäдон äль СССР-ыштышы труйышывлäн анзыкылашы сӹнгӹмäш гишäн декларацидон заполняйшäшлык ана ыл. Ти делалан мäнмäн вес корнывлä дä вес документвлä ылыт.

Пачешӹжӹ, кымшы категориш Конституцишкӹ тӧрок отношениäн поправкывлäм дä дополнениевлäм пырташ келеш.

Ти категориштӹшӹ шукы поправкывлäжок редакционный характерäн ылыт. Седӹндон нынӹм ти С'ездӹн редакционный комиссишкӹ пуаш линежӹ, кыдым мӹнь шанем, С'езд ӹштä дä у Конституцин текстшӹм ярыктенок редактируяш тыдӹлäн пуа.

Кымшы категориштӹшӹ молы поправкывлäжӹ утларак керäл значениäн ылыт, дä тыдӹвлä гишäн, мӹнь шанымаштем, тиштӹ икманьар шамакым келесäш попаза.

1) Пытäриок Конституци проектӹн пытäриш статьялан ӹштӹмӹ поправкывлä гишäн. Нӹл поправка улы. Иктӹвлäжӹ—„рабочийвлä дон хресäньвлäн государство" шамаквлä вäреш тенге келесäш шӱдäт: „труйышвлäн государство". Весӹвлäжӹ—„рабочийвлä дон хресäньвлäн государство" шэмаквлäэш привайыктынештӹ „дä труйыш интеллигенцин." Кымшывлäжӹ—„рабочийвлä дон хресäньвлäн государство" манмы вäреш тенге келеш маныт: „СССР сäндäлыкӹштӹ ӹлӹшӹ цилä расывлä-дон национальностьвлäн государство". Нӹлӹмшӹвлäжӹ „хресäньвлäн" шамакым „кохозниквлäн" шамакдон äль „социалистический земля пäшäштӹшӹ труйышвлäн" шамаквлäдон вашалташ шӱдäт.

Ти поправкывлäм принимаяш келеш вäл? Ак кел, манын мӹнь шанем.

Конституци проектӹн пӹтäриш статьяжы ма гишäн попа Тӹдӹ советский обществын классовый составшы гишäн попа. Мä, марксиствлä, мäнмäн обществынан класс составшы гишäн вопросым Конституциштӹ анжыктыде эртен кердӹнä ма? Уке, ана кердт. Советский обществы, пäледä, кок класс гӹц, рабочийвлä дон хресäньвлä гӹц ылеш. Конституци проектӹн пӹтäриш статьяжы лӹмӹнок тидӹ гишäн попа. Тенге гӹнь, Конституци проектӹн пӹтäриш статьяжы мäнмäн обществын класс составшым тӧр анжыкта. Ядын кердӹт: трудовой интеллигенцижӹ? Интеллигенци нигнамат класс ылте дä линжäт ак кердт, — тӹдӹ прослойка ылын дä тӹдок и кодеш, обществын цилä классвлä логӹц ӹшке членвлäжӹм тӹдӹ нäлеш. Тошты веремäн интеллигенци ӹшке членвлäжӹм дворянвлä ло гӹц, буржуази ло гӹц, изиш хресäньвлä ло гӹц, сек чӹдӹжок рабочийвлä ло гӹц нäлӹн. Мäнмäн, советский веремäн интеллигенци ӹшке членвлäжӹм шукыжымок рабочий дон хресäнь ло гӹц нäлеш. Дä керек кыце тӹдӹ погалтшы керек махань характеран тӹдӹ лижӹ, интеллигенци соикток класс агыл, прослойка веле ылеш.

Ти обстоятельсто труйыш интеллигенцин прававлäжӹм ак кӧтӹртӹ вара? Изишäт агеш! Конституци проектӹн пӹтäриш статьяжы советский обществын сакой статян слойвлäн правашты гишäн агыл, тӹ обществын классовый составшы гишäн попа. Советский обществын сакой статян слойвлäн прававлäштӹ гишäн, тӹ, шотышты трудовой интеллигенцин прававлä гишäнäт, Конституци проектӹн лушыдон луатикшӹ глававлäштӹ когонжок келесӹмӹ. Ти глававлä гӹц каеш: рабочийвлä, хресäньвлä дä трудовой интеллигенци сäндäлӹкӹн хозяйственный, политический, общественный дä культурный ӹлӹмäшӹн цилä сферӹштӹ викок иктӧр праваан ылыт. Тенге гӹнь, трудовой интеллигенцин прававлäжӹм кӧтӹртӹмäш гишäн шаяжат лин ак кердт.

СССР составышкы пырышы нацивлä дон расывлä гишäнäт тӹдӹмок келесäш келеш. Конституци проектӹн кокшы главаштыжы келесӹмӹ: СССР иктӧр праваан нацивлäн свободный союз ылеш. Советский обществын национальный составшы гишäн агыл, а тӹдӹн классовый составшы гишäн трактуйышы Конституци проектӹн пӹтäриш статьяштыш ти формулым вес пачаш келесäш келеш вäл? Ясно, керäл агыл. СССР составышкы пырышы нацивлä дон расывлäн прававлäштӹ гишäн попышаш гӹнь, Конституци проектӹн кокшы, лушы дä луатикшӹ глававлäштӹ тӹдӹ гишäн попалтеш. Тӹ глававлä гӹц каеш: СССР-штыш нацивлä дон расывлä сäндäлӹкӹн хозяйственный, политический, общественный дä культурный ӹлӹмäшӹн цилä сферӹштӹ иктӧр

праваан ылыт. Тенге гӹнь, национальный прававлӓм кӧтӹртӹмӓш гишӓн шаяжат лин ак кердт.

Тенгеок „хресӓнь“ шамакым „колхозник“ шамакдон ӓль „социалистический земля пӓшӓштӹш труйышвлӓ“ шамаквлӓдон вашталтымашат самынеш лӓктеш. Пӹтӓриок, хресӓньвлӓ лошты колхозниквлӓ гӹц пасна миллионат утла колхозник агыл хозяйствывлӓ эче улы. Нӹнӹжӹ дон мам ӹштӹмлӓ? Ти поправкывлӓн авторвлӓжӹ нӹнӹм чот гӹц шуэн колташ ак шанеп вара? Тенге разумно ӹнежӹ ли. Кокшешӹжӹ, хресӓньвлӓ ло гӹц шукыжок колхоз хозяйствым видӓш тӹнгӓлӹнӹт гӹнӓт, нӹнӹ хресӓнь лиӓш цӓрнӹмӹм ӹнде ӹшкӹмжӹн личный хозяйствы укем, ӹшкӹмжӹн личный кудвичӹ укем дӓ молымат эче ак означайы. Кымшешӹжӹ, „рабочий“ шамакымат тӹнӓм „социалистический промышленностьын труйшы“ шамаквлӓдон вашалташ попаза ыльы, техень поправкывлӓм авторвлӓ, тамалан ӓнят, ак предлагаеп. Пӹтӓртӹшешӹжӹ, мӓнмӓн кӹзӹт рабочийвлӓн класс дон хресӓньвлӓн класс пӹтенӹтӓт мӓ? Нӹнӹ пӹтӹделыт гӹнь, устанавливаялт шошы лӹмвлӓм мӓнмӓн попымашна гӹц ыдырал колташ стоя вӓл? Поправкын авторвлӓжы кӹзӹтшӹ гишӓн агыл, анзыкыла лишӓшлык обществы гишӓн шанат, векӓт, кынам классвлӓ ак лиэп, кынам рабочийвлӓ дон хресӓньвлӓ коммунистический ик обществын труженниквлӓшкӹ сӓрнӓлтӹт. Тенге гӹнь, нӹнӹ крӓток анзыкы кыргыж пырат. Дӓ Конституцим составляйӹм годым анзыкыла лишӓшлыкым агыл, кӹзӹтшӹм, ма улы тӹдӹм чотыш нӓлмӹлӓ. Конституци анзыкы кыргыж пырен ак кердт дӓ пырышашлыкат агыл.

2) Пакылажы, Конституци проектӹн 17-шӹ статьялан ӹштӹмы поправка кеӓ. Поправкыжы техеньӹ: Союзный республиквлӓ СССР-гӹц свободный лӓкмӓш правам ӹшлӓнӹштӹ переген кодым гишӓн попышы 17-шӹ статьям Конституци проект гӹц вовсеок карангдаш предлагаят. Мӹнь шанем, ти предложени самынь ылеш, седӹндон тидӹм С'езд принимайшашлык агыл. СССР иктӧр праваан Союзный республиквлӓн добровольный союз ылеш. СССР гӹц свободный лӓкмӓш права гишӓн попышы статьям Конституци гӹц лыктын шумаш—тидӹ союзын добровольный характержым пыдыртымаш лиэш. Мӓ техень ашкылым ӹштен кердӹнӓ ма? Мӹнь шанымашем, мӓ техень ашкылым ӹштен ана кердт дӓ тӹшкӹлӓ кешӓшлыкат ана ыл. СССР-н состав гӹц лӓктӓш шанышы республика СССР-шты иктӓт уке, седӹндон 17-шӹ статьян практический значенижӹ уке, манын попат. СССР-н состав гӹц лӓктӓш шанышы мӓнмӓн ик республикӓт уке манмыжы тидӹ, конечнӹ, лачок ылеш. Дӓ тенге гӹнят, СССР гӹц Союзный респуб-

ликвлӓн свободный лӓкмӓш правам Конституцишкӹ мӓлӓннӓ сирӓш керӓл агыл манын попымаш вовсеок тишец ак лӓк. Тенгеок вес Союзный республикӹм темден шуаш шанышы ик Союзный республикӓт СССР-шты уке. Дӓ тенге гӹнят, Союзный республиквлӓн прававлӓштӹ иктӧр гишӓн тракту-йышы статьям СССР-н Конституци гӹц лыктын шумаш вовсеок тиштӹ керӓл агыл.

3) Пакылажы, Конституци проектӹн кокшы главам у статьядон дополняяш шанымаш улы. Ти дополнени тенге попа: автономный советский социалистический республиквлӓ, хозяйствы дӓ культуры шотышты керӓл уровеньӹм кузен шомыкышты, Союзный советский социалистический республиквлӓшкӹ ваштымы лин кердӹт. Тидӹм принимаяш лиеш ма? Тидӹм принимаяш ак кел, манын мӹнь шанем. Тӹдӹ содержанижӹ вец велеӓт агыл, мотившӹ вецӓт самынь ылеш. Автономный республикывлӓм, хозяйствы дӓ культуры шотышты кушмыштым анжен, союзный республика разрядӹшкӹ вашташ акли. Тенгеок тидӹ ӓль вес республикӹм хозяйствы ӓль культуры шотышты шайылан кодмыжым анжен, автономный республиквлӓн спискешӓт кодаш акли. Тидӹ марксистский, ленинский подход ӹнежӹ ли. Шамак толшы, Татарский республика автономныешок кодеш, Казахский республика союзный лиэш. Тенге гӹнят, тӹ Казахский республика культуры дӓ хозяйствы шотышты Татарский республикыгӹц кӱшнӹрӓк шалгымыжым тидӹ эче ак означайы. Делажы тӹштӹ вовсеок наоборот ылеш. Эче шамак толшы, Поволжье Немецвлӓн Автономный Республика гишӓн дӓ Киргизский Союзный Республика гишӓнӓт тенгеок келесӓш келеш. Нӹнӹ ло гӹц пӹтӓришӹжӹ, автономный республикешок кодеш гӹнят, культуры дӓ хозяйствы шотышты кокшыжы гӹц кӱшнӹрӓк шалга.

Автономный республиквлӓм союзный республиквлӓ разрядӹшкӹ вашташ основаним пушы махань признаквлӓ ылыт?

Нинӹ, ти признаквлӓ,—кымыт.

Пӹтӓриок республика кӓтӓштӹ лижӹ, цилӓ вецӹн СССР-н территоридон окружайымы ӹнжӹ ли. Малын? Теве малын: Союзный республиклӓн СССР гӹц лӓктӓш права кодеш гӹнь, Союзный республикӹш сӓрнӓлтшӹ тӹ республиклӓн СССР гӹц лӓктӓш шанымыжы гишӓн вопросым логически дӓ фактически шӹндӓш возможность лижӹ. Техень вопросшым тӹ республика веле шӹнден кердеш, кыдын, маншаш, границӓжӹ махань-гӹнят иностранный государство сага ылеш дӓ, тенге гӹнь, тӹдӹм цилӓ вецок СССР-н террритори окружайышашлык агыл. Конечнӹ, СССР-гӹц лӓкмӹ гишӓн вопросым фактически шӹндӹшӹ республика мӓн-

мӓн уке. Союзый республиклӓн СССР-гӹц лӓктӓш права кодеш гӹнь, делам тенге шӹндӓш келеш: тӹ права бессмысленный дӓ такеш пумагашкы ӹнжӹ сӓрнӓлт. Шамак толшеш, Башкирский ӓль Татарский республикӹм нӓлӹнӓ. Ти автономный республиквлӓм, маншаш, союзный республиквлӓн разрядӹшкӹ шӹнденӓ. Нӹнӹ СССР-гӹц лӓкмӹштӹ гишӓн вопросым логически дӓ фактически шӹнден кердтнештӹ ма? Уке, ӹнештӹ кердтеп. Малын? Теве малын: нӹнӹ цилӓ вец советский республиквлӓдон дӓ областьвлӓдон окружаймы ылыт, дӓ тӧрок маншаш гӹнь, СССР-н состав гӹц нӹнӹлӓн лӓктӓш нигышкат вӓр уке. (**Цилӓн ваштылмаш, аплодисментвлӓ.**) Седӹндон техень республиквлӓм союзный республика разрядӹш ваштымаш тӧрсӹреш толнежӹ.

Коктешӹжӹ, советский республиклӓн ӹшке лӹмжӹм пушы национальность республикӹштӹ икманяры компактный большинством имейӹшӓшлык. Шамак толшеш, Крымский Автономный Республикӹм нӓлшӓш. Тӹдӹ кӓтӓштӹш республикеш шотлалтеш, крымский тадарвлӓжӹ тӹ респбуликӹштӹ молывлӓгӹц шукы агылеп, наоборот чӹдӹрӓк ылыт. Тенге гӹнь, Крымский Республикӹм союзный республика разрядӹш ваштымаш неправильно дӓ нелогично линежӹ.

Кымшешӹжӹ, республикӹштӹш населени шотшыдон пиш чӹдӹ ӹнжӹ ли, маншаш, миллион гӹц чӹдӹ агыл, а шукырак лижӹ. Малын? Теве малын: чӹдӹ населениӓн, чӹдӹ армиӓн изи советский республика ӹшке дурешӹжок ӹлен кердшӹ государство лин кердеш манын шанымаш самынь ылеш. Империалистический хищниквлӓ йӹле тӹдӹм кидӹшкӹштӹ роалтен нӓлнештӹ,—тидӹ гишӓн сомнени линжӓт ак кердт.

Мӹнь шанем, ти кым об'ективный признаквлӓде кӹзӹтшӹ исторический моментӹн тӹдӹ ӓль вес автономный республикӹм союзный республика разрядӹш ваштымаш гишӓн вопросым шӹндӹмӓш самынь лиеш.

4) Пакылажы, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 дӓ 29 статьявлӓштӹ союзный республиквлӓм край дӓ областьвлӓэш административно-территориальный пайылымашым подробно перечисляен кемӹм ыдырал колташ шӱдӓт. Ти предложенимӓт принимаяш ак яры, манын мӹнь шанем. СССР-шты эдемвлӓ улы, нӹнӹ крайвлӓ дӓ областьвлӓм пиш охотан, дӓ янгылыдеок пачаш-пачаш пӹчкедӹлнештӹ, седӹндонжы пӓшӓшкӹ куктынзыкым дӓ неуверенностьым пыртат. Конституци проект техень эдемвлӓлӓн сермӹцӹм ӹштӓ. Дӓ тидӹ пиш яжо, вет тиштӹ, молы шукы вӓрешӹ ганьок ӹнянӹмӓш атмосфера мӓлӓннӓ келеш, стабильность, ясность келеш.

5) Вӹзӹмшӹ поправка 33-шы статьям касая. Кок палатым ӹштӹмӹм кынан агылеш шотлат дӓ Национальность-

влӓн Советӹм ямдаш шӱдӓт. Мӹнь шанем, ти поправкат самынь ылеш. СССР ик национальностян государство веле ылгецӹ, ик палатан системӹжӹ кок палатангӹц яжорак ылнежӹ. СССР-жы ик национальностян государство агыл. СССР, пӓледӓ, шукы национальностян государство ылеш. Мӓнмӓн улы верховный орган, кышты, национальность ылмашым анжыдеок, СССР штышы цилӓ труйшывлӓн **общий** интересвлӓм анжымаш кеӓ. Тидӹ—Союзын Совет. Тенге гӹнят, СССР-штышы национальностьвлӓн общий интересвлӓгӹц пасна **нӹнӹн особый** национальный особенностьвлӓдон ушнышы **специфический** интересвлӓштӹ эче ылыт. Ти специфический интересвлӓм шотыш нӓлте лиэш ма? Уке, акли. Лӹмӹнок ти специфический интересвлӓм анжыктен шалгышы специальный верховный орган керӓл ма? Безусловно керӓл. Техень органте СССР-гань шукы нациӓн государствым виктӓрен шалгаш ӹнежӹ ли.—ти шотышты сомнени линжӓт ак кердт. Техень органжы кокшы палата, СССР Национальностьвлӓн Совет ылеш.

Европейский дӓ Американский государствывлӓн парламентский историм анжыктылыт, кок палатан стистема тӹ сӓнкдӓлӹквлӓштӹ минусвлӓм веле пуэн, кокшы палатыжы реакцин центрӹшкӹ дӓ анзыкыла кемӓшӹм цӓрӹшӹ тормозышкы соок сӓрнӓлтеш, маныт. Тидӹ цилӓ лачок ылеш. Дӓ тидӹжӹ седӹндон тенге лиэш: тӹ сӓндӓлӹквлӓштӹ палатывлӓ лошты равенство уке. Пӓлӹмӓн, кокшы палатылан пӹтӓриш палаты гӹц шукырак правам пуат, дӓ варажы, как правило, кокшы палата демократи корныдон ак организуялт, шоэн агыл тӹшкӹ членвлӓжӹм кӱшӹц назначаен шагалтат. Палатывлӓ лошты равенствым ӹштӹшӓш гӹнь, дӓ кокшы палатымат пӹтӓриш ганьок демократически организуйышаш гӹнь, тӹнӓм, ӹнянӓш лиэш, несомненно, тӹ минусвлӓ ак лиэп.

6) Пакылажы Конституци проектӹш дополненим пыртыктынештӹ—кок палатыштат член шотым икнӓрӹкӹм ӹштӓш. Мӹнь шанем, ти предложеним пырташ линежӹ. Тидӹ, мӹнь шанымаштем явный политический плюсвлӓм пуа, палатывлӓн равенствым анжыкта.

7) Пакыжы Конституци проектӹш техень дополнени кеӓ: Союзын Советӹш айырымлаок Национальностьвлӓн Советӹшкӓт депутатвлӓм прямой айырмашдон айыраш предлагаят. Ти предложенимӓт, мӹнь шанем, принимаяш линежӹ. Лачок хыть, выборвлӓ годым тидӹ икманьар технический неудобствым ӹштен кердеш. Дӓ тенге гӹнят, тидӹ Национальностьвлӓн Советӹн авторитетшӹм лӱктен кердеш дӓ политический кого выигрышым пуа.

8) Пакылажӹ 40-шы статьялан дополнени кеӓ. Тидӹ семӹнь Верховный Совет Президиумлан временный законо-

дательный актвлӓм лыкташ правам пуаш предлагая. Мӹнь шанем: ти дополнени самынь ылеш, дӓ тидӹм С'езд принимайышашлык агыл. Техень положеним, кынам маханьгӹнят ик орган агыл, а таманяр органвлӓ законвлӓм лыктын шалгымым ӹнде пӹтӓрӓш келеш. Техень положени законвлӓн стабильность принцип ваштареш ылеш. Законвлӓн стабильностьшы мӓлӓнӓ кӹзӹт молнамшы годшы гӹцӓт когон керӓл ылеш. СССР-шты законодательный власть ик органдон веле, СССР-ын Верховный Советдон веле, осуществляйӹмӹ лишӓшлык ылеш.

9) Пакылажы СССР Верховный Совет Президиумын председательӹм СССР-н Верховный Советдон агыл, а сӓндӓлӹкнӓн цилӓ населенидон айыраш лижӹ, манын Конституци проектӹн 48-шӹ статьям дополняйӓш предлагаят. Мӹнь шанем, ти дополнени самынь ылеш, вет тидӹ мӓнмӓн Конституци семеш ак тол. Мӓнмӓн Конституци система семӹнь, Верховный Советдонт öрешок цилӓ населенидон айырымы, дӓ ӹшкӹмжӹм Верховный Совет ваштареш шӹнден кердтшӹ единоличный президент СССР-шты лишӓшлык агыл. СССР-шты президент коллегиальный,—тидӹ Верховный Советӹн Президиумжы; тӹшкӹ Верховный Совет президиумын председателят пыра. Тидӹ цилӓ населенидон агыл, а Верховный Советдон айырымы дӓ Верховный Советлӓн подотчотный ылеш. Историн опытшы анжыкта, верховный органвлӓм тенге ӹштӹмӓш утларак демократический ылеш, сӓндӓлӹкӹм нежелательный случайностьвлӓ гӹц гарантируя.

10) Пакылажы 48-шӹ статьяланок поправка кеӓ. Тӹдӹ тенге попа: каждый Союзный республика гӹц ик заместитель лижӹ манын, СССР Верховный Совет Президиум председательӹн заместительвлӓм 11 эдем якте шукемдӓш. Мӹнь шанем: ти поправкым принимаяшат линежӹ, тидӹ делам яжоэмдӓ дӓ СССР-ын Верховный Совет Президиумын авторитетшӹм пингӹдемден веле кердеш.

11) Пакылажы 77-шӹ статьялан поправка кеӓ. Тидӹ общесоюзный народный у комиссариатым—Оборонный Промышленность Наркоматым ӹштӓш тергӓ. Ти поправкымат тенгеок принимаяш келнежӹ, манын мӹнь шанем **(аплодистментвлӓ)**, вет мӓнмӓн оборонный промышленностьым выделяйӓш дӓ тӹдӹм наркомат семӹнь оформляйӓш жепшӓт шон. Мӹнь шанем, тидӹ мӓнмӓн сӓндӓлӹкнӓн оборона делам яжоэмден веле керднежӹ.

12) Пакылажы Конституци проектӹн 124-шӹ статьялан поправка кеӓ. Религи обрядвлӓм эртӓрӹмӓшӹм цӓрӓш манын, тӹдӹ тӹ статьям вашталташ тергӓ. Мӓнмӓн Конституци семӹнь агылат, ти поправкым карангдаш келеш, манын мӹнь шанем.

13) Пытäртышеш, икманьары существенный характерäн эче ик поправка улы. Конституци проектып 135-шы статьялан поправка гишäн мынь попем. Тыды тенге предлагая: культын служительвлäм, белогвардеец ылшывлäм дä обшеполезный трудадон занимайыдым цилä эдемвлäм избирательный права гыц лишäйäш, äль хыть ма гынят,—ти категори эдемвлäн избирательный праваштым чыдемдäш, айырен кертмы правам пуаш, дä айыралтшы ынжышты кердтеп. Ти поправкат тенгеок карангдымы лишäшлык, манын мынь шанем. Трудовой агыл дä эксплоататорский элементвлäм Советский власть курым-курымешок агыл, а веремäэш, известный веремя якте избирательный прававлäгыц карангден. Ылын веремä, кынам ти элементвлä народ ваштареш крäток войнам виденыт дä советский законвлä ваштареш шалгеныт. Тенге ыштымäшешышты Советский властьын нынылäн техень ответ ылын: ныным избирательный права гыц карангдым гишäн законым лыкташ. Ты годшен чыды агыл веремä эртен кен. Эртышы периодынжы мä вот мам кредäл ыштен шоктеннä: эксплоататор классвлä ямден пытäрымы лин, а Советский властьшы сынгыдымы силашкы сäрнäлтын. Ти законым вес пачаш анжен лäктäш веремä шоте вäл? Мынь шанымаштем веремä шон. Сäндäлыкын верховный органвлäшкыжы Советский властьлан враждебный элементвлä--кыды-тиды белогвардеец ылшывлä, кулаквлä, попвлä дä молат пырен кердыт, дä тиды лўдышлä ылеш, манын попат. Дä тёрок попышаш гынь, магыц тишты лўдмылä? Пиры гыц лўдмылä гынь, шыргышкäт кашмыла агыл. **(Залышты сусун тäрвäнылмäш, штурмала аплодисментвлä.)** Пытäриок, кулаквлä, ылшы белогвардеецвлä äль попвлä цилäнок Советский власть ваштареш агылеп. Кокшешыжы, ты враждебный эдемвлäм народ кышты-тишты айыра гынят, тиды мäнмäн агитаци пäшäнäм кит гыц шуэн колтымлаок худан шындымым дä мä техень намысым заслуживайымнам анжыкта; мäнмäн агитаци пäшäнä по-большевистски кеäш тынгäлеш гынь, ышкымжын верховный органвлäшкыжы враждебный эдемвлäм народ айырен ак колты. Тенге гынь, нышлаш агыл, пäшäм ыштäш келеш **(штурмала аплодисментвлä)**, административный распоряжени семынь цилä йäмды ыштен пумым вычаш агыл, ровотаяш келеш. Всеобщий избирательный правам нимахань ограниченидеок пырташ керäлеш Советский власть шотлаш тынгäлмы веремä мындырны агыл, манын 1919 инок эче Ленин попен. Тусарал мидä: **нимахань ограниченидеок.** Иностранный военный интервенцимäт эче пытäрымы агыл ылмы годымок, мäнмäн промышленность дон сола хозяйствы пиш худа положеништы ылмы годымок эче тыды

тидӹм попен ылын. Тӹ годшен 17 и эртен кен. Тӓнгвлӓ, Ленинӹн указанижӹм ӹштен шокташ веремӓ шоте ма? Мӹнь шанем, веремӓ шон.

„Проект программы РКП(б)“ лӹмӓн ӹшкӹмжӹн трудаштыжы 1919 ин Ленин теве мам попен. Лыдын лӓктӓш разрешӓйӹдӓ ӹне:

„Переходящий исторический надобностьвлӓм неправильны обобщайымаш ӹнжӹ ли манын, труйыш массывлӓлӓн Р.К.П. ынгылдарен пушашлык ылеш: буржуазно-демократический шукы республиквлӓшток ылмы гань, Советский республикӹштӹ иклаштык гражданвлӓм избирательный праваалӓ гӹц карангдымаш определенный гражданвлӓн разрядӹштӹм курымешок правадымеш ӹштӹмӹ агыл, Социалистический Советский республикӹн основной законвлӓжӹ шӱдӹм ваштареш кешӹ, ӹшкӹмӹштӹн эксплоататорский положеништӹм переген кодымаш верц, капиталистический отношенивлӓм переген кычен кодымаш верц пыт кредӓл шалгышы эксплоататорвлӓ веле избирательный праваалӓ гӹц карангдымашкы вӓрештӹт. Тенгелӓ гӹнь, Советский республикӹштӹ, ик вецӹнжӹ, социализм кечӹнь цаткыдем мимӹ семӹнь дӓ эксплоататорешок кодаш возможностьым обьективно имейӹшӹвлӓ ӓль капиталистический отношенивлӓм переген кодаш цацышвлӓ чӹдем мимӹ семӹнь, избирательный права гӹц карангдымаш процентӓт ӹшкеок чӹдем миӓ. Кӹзӹт Российӹштӹ ти процент едва ли кок, кым процент гӹц шукы ылеш. Вес вецӹнжӹ, совсемок мӹндӹр агыл анзыкылашы жепӹнок мӓ вӹкӹнӓ внешний нашестви цӓрнӹмӓш дӓ экспроприаторвлӓм экспроприируйымашым кашартен шоктымаш известный условивлӓштӹ, техень положеним ӹштен кердеш, кынам пролетарский государствын власть эксплоататорвлӓн сопротивленим темдӓш вес способвлӓм моэш дӓ **нимахань ограниченидеок** всеобщий избирательный правам ӹлӹмӓшӹш пырта“. (Ленин, XXIV-шӹ том, 94 стр. Партиздатын 1935 ин лыкмы издани).

Кажется, раскыды.

СССР-ын Конституци проектӹшкӹ поправкывлӓм дӓ добавленивлӓм пыртымашты дела тенгелӓнлӓ ылеш.

VI. СССР-ЫН У КОНСТИТУЦИН ЗНАЧЕНИЖӸ

Всенародный обсуждени 5 тӹлзӹ нӓрӹ жеп шыпшылтмын результатвлӓм анженжӹ, Конституцин проектӹм ти С'езд ярыкта манын анзыцок шанаш лиэш. (**Штурмала аплодисментвлӓ, дӓ тидӹ овацишкӹ ванжен кеӓ. Зал кӹньӹл шагалеш.**)

Икманяр кечӹштӹ Советский Союзын социалистический у Конституци лиэш, ти Конституцим кымдан шӓрен колтымы социалистический демократизмӹн началеш ӹштӹмӹ.

СССР-ышты социализм сӹнгӹмӓш фактвлӓ гишӓн, СССР-ыштыш труйышвлӓм капиталистический рабство гӹц карангдышы фактвлӓ гишӓн, СССР-ышты кымдан шӓрен колтымы дӓ мычаш яктеок последовательный демократин сӹнгӹмӓш фактвлӓ гишӓн простан дӓ кӹтӹкӹн, протоколын гань стильдон трактуйышы исторический документ тидӹ лиэш.

Капиталистический сӓндӓлӹквлӓштӹ миллионын ылшы честный эдемвлӓ ма гишӓн шаненӹт дӓ кӹзӹтӓт эче шанаш цӓрнӹделыт, СССР-ышты тидӹм ӹштенӓт уш шоктымы гишӓн ӹняндӓрӹшӹ документ тидӹ лиэш. (**Штурмала аплодисментвлӓ.**)

СССР-шты мам ӹштен шоктымым вес сӓндӓлӹквлӓштӓт пыток ӹштен шокташ лимӹ гишӓн ӹняндӓрӹшӹ документ тидӹ лиэш. (**Штурмала аплодисментвлӓ.**)

Дӓ тишецӹн лӓктеш, СССР-ын у Конституцин международный значенижӹ едва ли переоценивайымы лин кердеш.

Кӹзӹт, кынам теве фашизмӹн пыдыранзык коэжӹ рабочий классын социалистический движенишкӹ шӹвӓ дӓ цивилизованный мирӹн сек яжо эдемвлӓн демократический устремленивлӓм ляврӓдон яра, СССР-ын у Конституцижӹ фашизм ваштареш обвинительный акт лиэш, социализм дон демократим иктӓт сӹнген кердтӹмӹ гишӓн попышы акт лиэш. (**Аплодисментвлӓ.**) СССР-ын у Конституцижӹ фашистский варварство ваштареш кӹзӹт кредӓлмӓшӹм видӹш-

влäлäн цилäлäнӹшток моральный палшымаш дä реальный палшык лиэш. **(Штурмала аплодисментвлä.)**

СССР-ын у Конституцижӹ СССР-ыштыш народвлäн эчеäт кого значениäн ылеш. Капиталистический сäндäлӹквлäштӹш народвлäлäн СССР-ын Конституцижӹ действивлäн программа значениäн лиэш гӹнь, СССР-ыштыш народвлäжӹлäн нӹнӹн кредäлмӹштӹн, человечествым ытарымаш фронтышты сӹнгӹмäшвлäн итог значениäн тӹдӹ ылеш. Кредäлмäшäн дä лелӹцäн корным эртен кемӹкӹ, сӹнгӹмäшвлäнäн результатвлä гишäн трактуйышы ӹшкӹмӹн конституцим имеяш приятно, дä тидӹ сусуэмдä мäнмäм. Мäнмäн эдемвлäнä ма верц кредäлӹнӹт дä всемирно-исторический сӹнгӹмäшӹм кыце ӹштенӹт, тидӹвлäм пäлäш приятно, дä тидӹ сусуэмдä мäнмäм. Мäнмäн эдемвлäнä вӹрӹм когон йоктарымаш такеш агыл эртӹмӹм, тӹ вӹр ӹшке результатшым пумым пäлäш приятно, дä тидӹ сусуэмдä мäнмäм. **(Продолжительный аплодисментвлä.)** Тидӹ мäнмäн рабочий классым, мäнмäн крестьянствым, мäнмäн трудовой интеллигенцим духовны вооружая. Тидӹ анзык тäрвäтäл дä законный гордостьнан шамым лӱктä. Тидӹ ӹшкӹмӹн силавлäлäн ӹнянымäшӹм пингӹдемдä дä коммунизмӹн у сӹнгӹмäшвлäм ӹштäш у кредäлмäшкӹ мобилизуя. **(Штурмаганьь овац и, цилä зал кӹньӹл шагалеш, кӹдӹртӹшлäок „ура" мӱгӹрä. Цилäн саслат: „Шу лижӹ Сталин тäнг!" С'езд кӹньӹл шагалеш дä „Интернационалым" мыра, „Интернационалым" мырен пӹтäрӹмӹкӹ, оваци ачеäт тäрвäнä. Юквлä шактат: „Ура!" „Шу лижӹ мäнмäн вождьна Сталин тäнг!")**

ССР СОЮЗЫН СОВЕТВЛӒН VIII ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ С'ЕЗДЫН РЕДАКЦИОННЫЙ КОМИССИ ПРЕДСЕДАТЕЛЬЫН И. В. СТАЛИН ТӒНГЫН ДОКЛАД

1936 и 5-шы декабрь.

Сталин тӓнгым С'ездын делегатвлӓ штурма гань овацидон встречяйӓт. Цӓрныдеок юквлӓ шактат: „Ура **Сталин** тӓнглӓн!“, „Шу лижы **Сталин** тӓнг!“. „Шу лижы мӓнмӓн яратымы тӓнгнӓ **Сталин**!“, „Шу лижы у Конституцим ыштышы **Сталин** тӓнг!“, „Шу лижы Сталинский Конституци! Ура!“

*

Тӓнгвлӓ! Редакционный Комисси ышкымжын пӓшӓжым пытӓрен. Редакционный комисси пӓшӓм ыштымдон Конституцин окончательный текст плучаялтын. Проектым с'ездын цилӓ членвлӓлӓн колтымы. Тенге гынь, С'езд тыдым пӓлӓ.

Проект гыц ужыда, Редакционный комисси цилӓжы 43 поправкым пыртен. Ти поправкывлӓ Конституци проектын 32 статьяшкы пыреныт, дӓ тышкы махань гынят изменанивлӓм пыртымы. Проектын молы 114 статьяжы изменанидеок кодыныт.

43 поправкышты маняр гынят существенныеш 6 ӓль 7 поправкым шотлаш линежы.

Махань тиды поправкывлӓ ылыт?

Сек пытӓрижок, 8-шы статьяшкы пырышы поправка. Конституцин проектышты статья тенге формулируймы.

„Колхозвлӓ йӓшнымы мӱлӓнды нынылӓн сроктеок пользываяш пумы, вес статян маншаш гынь, вечныеш пумы“.

У формулировка техень текстым пуа:

„Колхозвлӓ йӓшнымы мӱлӓнды нынылӓн **тӓртеок** дӓ сроктеок пользываяш пумы, вес статян маншаш гынь вечныеш пумы“.

Мынь шанем, ти поправка раскыды, ынгылдарашат ак кел.

Кокшы поправка Конституци проектын 10-шы статьяшкы пыра. Ти статьян тошты формулировкыжы техеньы:

„Гражданвлӓн трудовой доходвлӓэш дӓ сбережениавлӓэш, ылым томаэш дӓ тонышы подсобный хозяйствеш, томаштыш хозяйствын дӓ тоны кычылтмы хӓдырвлӓэш ылшы тенгелӓнок ышкымыштын ышке керӓлеш дӓ кӓньылеш

урдымы хӓдӹрвлӓэш нӹнӹн ӹшкӹмӹштӹн собственность права закондон охраняйӓлтеш".

10-шы статьян у формулировкыжы техеньӹ:

„Гражданвлӓн трудовой доходвлӓэш дӓ сбереженивлӓэш, ӹлӹм томаэш дӓ тонышы подсобный хозяйствэш, томаштыш хозяйствын дӓ тоны кычылтмы хӓдӹрвлӓэш, ӹшкӹмӹштӹн ӹшке керӓлеш дӓ кӓньӹлеш урдымы хӓдӹрвлӓэш ылшы нинӹн **ӹшкӹмӹштӹн собственность права дӓ тенгелӓнок гражданвлӓн ӹшкӹмӹштӹн ӹшке собственностьым наследывайымаш праваат** закондон охраняйӓлтӹт".

Ти поправка раскыды ылеш дӓ, мӹнь шанымаштем, тӹдӹлӓн пасна ынгылдарымашыжы акат кел.

Кымшы поправка 35-шӹ статьяшкы пыра. Ти статьян тошты формулировкыжы техеньӹ:

„Национальностьвлӓн Совет, Союзный дӓ автономный республиквлӓн Верховный советвлӓ дӓ автономный областьвлӓн труйышвлӓн депутатвлӓн советвлӓ айырен колтымы депутатвлӓ гӹц ӹштӓлтеш: каждый Союзный республика гӹц лу депутат рядӹ, каждый автономный республика гӹц вӹц депутат рядӹ дӓ каждый автономный область гӹц кок депутат рядӹ.

Ти статьян у формулировкыжы техеньӹ:

„Национальностьвлӓн Совет СССР-ын гражданвлӓдон Союзный дӓ автономный республиквлӓ йӹде, автономный областьвлӓ дӓ национальный округвлӓ йӹде техень нормы дон айыралтеш: каждый союзный республика гӹц 25 депутат рядӹ, каждый автономный республика гӹц 11 депутат рядӹ, каждый автономный область гӹц 5 депутат рядӹ дӓ каждый национальный округ гӹц ик депутат рядӹ".

Тенгелӓ палатывлӓн равенство, количество шотыштат, демократический ылмы шотыштат, ти статьяшты пыток соблюдаен шоктымы ылеш.

Нӹлӹмшӹ поправка 40-шӹ статьяшкы пыра. Статьян тошты формулировкыжы техеньӹ:

„СССР-ын Верховный Советдон принимаймы законвлӓ СССР-ын Верховный Совет Президиумын председательӹн дӓ секретӓрӹн подписьвлӓ дон публиковаялтыт".

Статьян у формулировкыжы техеньӹ:

„СССР-ын Верховный Советдон принимаймы законвлӓ **союзный республиквлӓн йӹлмӹ дон** СССР-ын Верховный Совет Президиум председательӹн дӓ секретӓрӹн подписьвлӓдон публиковаялтыт".

Поправка раскыды дӓ тидӹм, мӹнь шанымаштем, ынгылдараш керӓл агыл.

Тенгелӓ, законвлӓ 11 йӹлмӹдон публиковаялташ тӹнгӓлӹт.

Вӹзӹмшӹ поправка 48-шӹ статьяшкы пыра. Тошты формулировка семӹнь Верховный Совет Президиум председательӹн нӹл заместительӹм ӹштäш лимӹ ылын; у формулировка семӹнь—союзный республиквлä шотдон—11 заместительӹм ӹштäш лимӹ.

Кудымшы поправка 77-шӹ статьяшкы пыра. Тидӹ техеньӹ: кӹзӹтшӹ общесоюзный наркоматвлä гӹц пасна, эче ик у наркоматым, оборонный промышленность наркоматым ӹштäш лимӹ. Ти поправкымат тенгеок ынгылдараш керäл агыл.

Остаткаэшӹжок, шӹмшӹ поправка. Тидӹ 49-шӹ статьян „к“ подпунктышты ылеш. Статьян тошты формулировкыжы техеньӹ:

„СССР Верховный Советӹн сессивлä лоштыш периодын СССР вӹкӹ войнадон шагал колтым годым Президиум война тӹнгäлмӹ гишäн об'являйä“.

Статьян у формулировкыжы техеньӹ:

„СССР-ын Верховный Советӹн сессивлä лоштыш периодын СССР вӹкӹ войнадон шагал колтым годым **äль взаимный оборона шотышты агресси ваштареш международный обязательствым выполняйäш** керäл годым, Президиум война тӹнгäлмӹм об'являйä“. **(Штурмала аплодисментвлä.)**

Молы поправкывлäм нäлӹнä гӹнь, нӹнӹн существенный значеништы уке: нӹнӹ цӹлт редакционный характерäн веле ылыт дä, мӹнь шанымаштем, нӹнӹм пасна разбиряйäш керäлжäт агыл.

Общий вывод: СССР-ын Конституцим ӹштӹм делашты дä тӹдӹм окончательно ярыктымашты всенародный обсуждени, попашат уке, пиш кого пользым пуэн. **(Сталин тäнг лӹмеш продолжительный оваци, цилä зал мычкок Сталинлäн приветствим ӹштäт: „Ура Сталин тäнглäн! Ура!“)**

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИМ (ОСНОВНОЙ ЗАКОНЫМ) УТВЕРЖДӒЙМӒШ ГИШӒН СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН СОВЕТВЛӒН VIII-шӹ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ С'ЕЗДӸН ПОСТАНОВЛЕНИ

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН СОВЕТВЛӒН VIII-шӹ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ С'ЕЗД

ПОСТАНОВЛЯЯ:

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИН (ОСНОВНОИ ЗАКОНЫН) ПРОЕКТШӸМ С'ЕЗДӸН РЕДАКЦИОННЫЙ КОМИССИ ПРЕДСТАВЛЯЙМӹ РЕДАКЦИ СЕМӸНЬ УТВЕРЖДАЯШ.

С'ЕЗДӸН ПРЕЗИДИУМ

Москва, Кремль.

1936 и 5 декабрь.

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ (ОСНОВНОЙ ЗАКОН)

I ГЛАВА. ОБЩЕСТВЕННЫЙ УСТРОЙСТВО

1 статья. Советский Социалистический Республиквлӓн Союз рабочийвлӓн дӓ хресӓньвлӓн социалистический государство ылеш.

2 статья. Помещиквлӓн дӓ капиталиствлӓн властьым сӹмӹрен каранден шумы лимӹдон дӓ пролетариатын диктатурым кредӓл нӓлмӹ лимӹдон труйышвлӓн депутатвлӓн кушкын кешӹ дӓ пингӹдем шошы Советвлӓ — СССР-н политический основыжы ылыт.

3 статья. СССР-ышты цилӓ власть халаштышы дӓ солаштышы труйышвлӓн кидӹштӹ ылеш; ти властьшы—труйышвлӓн депутатвлӓн Советвлӓ ылыт.

4 статья. СССР-ын экономический основыжы хозяйствын социалистический система дӓ производствын орудивлӓ дон средствывлӓэш социалистический собственность ылыт, нинӹвлӓжӹ хозяйствын капиталистический системӹм ликвидируймашеш, производствын орудивлӓ дон средствывлӓэш частный собственностьым пӹтӓрӹмӓшеш дӓ эдем эдемӹм эксплоатируйымашым яшток пӹтӓрӹмӓшеш утверждӓйӓлт шоныт.

5 статья. СССР-ышты социалистический собственность либо государственный собственность форман ылеш (цилӓ народын достояни), либо кооперативно-колхозный собственность форман ылеш (пасна колхозвлӓн собственность, кооперативный обьединенивлӓн собственность).

6 статья. Земля, земля кӧргӹштӹш богатство, вӹтвлӓ, шӹргӹвлӓ, заводвлӓ, фабриквлӓ, шахтывлӓ, рудниквлӓ, кӹртнигорны транспорт, водный дӓ воздушный транспорт, банквлӓ, связь средствывлӓ, государствыдон организуйымы сола хозяйствы кого предприятивлӓ (совхозвлӓ, машинотракторный станцивлӓ дӓ молывлӓӓт), тенгелӓок халавлӓштӹшӹ дӓ промышленный пунктвлӓштӹшӹ коммунальный предприятивлӓ дӓ основной жилищный фондвлӓ—государствын собственность, вес статян маншаш гӹнь, цилӓ народын достояни ылыт.

7 статья. Колхозвлӓштӹшӹ дӓ кооперативный организацивлӓштӹшӹ общественный предприятивлӓ, нӹнӹн живой

дӓ мӧртвый инвентарь, колхозвлӓ дӓ кооперативный организацивлӓ ӹштен лыкмы продукци, тенгелӓок нӹнӹн общественный постройкывлӓӓт—колхозвлӓн дӓ кооперативный организацивлӓн социалистический собственность ылыт.

Сельскохозяйственный артель устав шӱдӹм семӹнь,—каждый колхозный двор, общественный колхозный хозяйствы гӹц ылшы основной доход гӹц пасна, ӹшкӹмжӹн пользывайымаштыжы усадьбы сагашы изи участкы землям дӓ усадьбыштыш участкышты ӹшкӹмжӹн собственностьышты подсобный хозяйствым, ӹлӹм пӧртӹм, продуктивный вольыкым, кекӹм дӓ сельскохозяйственный тыгыды инвентарӹм имея.

8 статья. Колхозвлӓ йӓшнӹмӹ земля нӹнӹлӓн тӓртеок дӓ сроктеок пользываяш пумы, вес статян маншаш гӹнь, вечныеш пумы.

9 статья. СССР-ышты хозяйствын господствующий формыжы—хозяйствын социалистический система ылмашток ӹшкӹмӹн ӹшке трудадон дӓ йӓлӹн трудам викок эксплоатируйыде видӹмӹ единоличник хресӓньвлӓн дӓ кустарьвлӓн тыгыды частный хозяйство законлон допускаялтеш.

10 статья. Гражданвлӓн трудовой доходвлӓэш дӓ сбережнивлӓэш, ӹлӹм томаэш дӓ тонышты подсобный хозяйствеш, томаштыш хозяйствын дӓ тоны кычылтмы хӓдӹрвлӓэш, ӹшкӹмӹштӹн ӹшке керӓлеш дӓ кӓньӹлеш урдымы хӓдӹрвлӓэш ылшы нӹнӹн ӹшкӹмӹштӹн собственность правам дӓ тенгелӓнок гражданвлӓн ӹшкӹмӹштӹн ӹшке собственностьым наследывайымаш праваат законлон перегӓлтеш.

11 статья. Общественный богатствым шукемдӓш манын, труйышвлӓн материальный дӓ культурный уровеньӹм цӓрнӹдеок лӱлтен миӓш манын, СССР-ын независимостьым пингӹдемдӓш дӓ тӹдӹн обороноспособностьым эчеӓт силапым ӹштӓш манын, СССР-ын хозяйственный ӹлӹмӓшӹжӹ государствын народно-хозяйственный пландон определяйӓлтеш дӓ направляйӓлтеш.

12 статья. „Кӱ ак роботайы, тӹдӹ ак кач" манмы принцип семӹнь, труен кертшӹ каждый гражданинлӓнок СССР-ышты труда обязанность дӓ честӓн дела ылеш.

СССР-ышты социализмӹн принцип ӹштӓлт миӓ: „каждый гӹцок тӹдӹн кертмӹжӹ семӹнь, каждыйланок—тӹдӹн трудажы семӹнь".

II ГЛАВА. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УСТРОЙСТВО

13 статья. Советский Социалистический Республиквлӓн Союз—союзный государство ылеш; тидӹ иктӧр праваан

Советский Социалистический Республиквлӓн добровольный обьединенин основеш ӹштӹмӹ, дӓ тишкӹ пырат:

Российский Советский Федеративный Социалистический Республика,

Украинский Советский Социалистический Республика,

Белорусский Советский Социалистический Республика,

Азербайджанский Советский Социалистический Республика,

Грузинский Советский Социалистический Республика,

Армянский Советский Социалистический Республика,

Туркменский Советский Социалистический Республика,

Узбекский Советский Социалистический Республика,

Таджикский Советский Социалистический Республика,

Казахский Советский Социалистический Республика,

Киргизский Советский Социалистический Республика.

14 статья. Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын веденишкӹ тӹдӹн властьын высший органвлӓжӹ гач дӓ государственный управленин органвлӓжӹ гач техень пӓшӓвлӓ пырат:

а) международный сношенивлӓштӹ Союзын представительство вес государствывлӓ дон договорвлӓм ӹштӹмӓш дӓ ратифицируймаш;

б) война дӓ мир вопросвлӓ;

в) ССС-ын составышкы у республиквлӓм принимаймаш;

г) СССР Конституцим ӹлӹмӓшкӹ пыртен мимӹм контролируймаш дӓ СССР-ын Конституци дон союзный республиквлӓн Конституцивлӓ тӧреш толмым обеспечиваймаш;

д) союзный республиквлӓ лошты границӓвлӓ вашталтмым утверждӓймӓш;

е) у край дӓ областьвлӓ лимӓшвлӓм, тенгелӓок союзный республиквлӓн составышты автономный у республиквлӓ лимӓшвлӓм утверждӓймӓш;

ж) СССР-ын обороным организуймаш дӓ СССР-ын вооруженный цилӓ силавлӓдон руководымаш;

з) государственный монополин основеш шӹндӹмӹ внешний торговльым видӹмӓш;

и) государственный безопасностьым охраняймӓш;

к) СССР-ын народно-хозяйственный планвлӓм устанавливаймаш;

л) СССР-ын государственный единый бюджетӹм, тенгелӓок союзный, республиканский дӓ местный бюджетвлӓм ӹштӹмӓшкӹ поступайышы налогвлӓм дӓ доходвлӓм утверждӓймӓш;

м) банквлӓм, промышленный дӓ сельско-хозяйственный учреждениевлӓм дӓ предприятивлӓм, тенгелӓок общесоюзный значениӓн торговый предприятивлӓм управляймаш;

н) транспортым дӓ связӹм управляймӓш;
о) денежный кредитный системӹм руководымаш;
п) государственный страхованим организуймаш;
р) заемвлӓм заключаймӓш дӓ предоставляймӓш;
с) землепользованин основной началовлӓм, тенгелӓок земля кӧргӹштӹш богатствыдон, лесдон дӓ вӹтвлӓдон пользываймашын основной началовлӓм устанавливаймаш;
т) просвещени дӓ здравоохранени делашты основной началовлӓм устанавливаймаш;
у) народнохозяйственный учотын единый системым организуймаш;
ф) труд гишӓн законодательствын основывлӓм устанавливаймаш;
х) судоустройство дӓ судопроизводство гишӓн законодательство; уголовный дӓ гражданский кодексвлӓ;
ц) союзный гражданство гишӓн законвлӓ, иностранецвлӓн прававлӓштӹ гишӓн законвлӓ;
ч) амнисти гишӓн общесоюзный актвлӓм лыкмаш.

15 статья. Союзный республиквлӓн суверенитет СССР Конституцин 14-шӹ статьядон анжыктымашты веле ограничиваялтеш. Тилец гачшы каждый Союзный республика государственный властьым самостоятельно осуществляйӓ. СССР Союзный республиквлӓн суверенный праваштым охраняйӓ.

16 статья. Каждый Союзный республика ӹшкӹмжӹн Конституцим имейӓ; ти Конституци республикӹн особенностьвлӓм чотыш нӓлеш дӓ СССР-ын Конституци дон тӹрӹсок тӧреш толшы ылеш.

17 статья. Каждый Союзный республиквлӓнок СССР гӹц ӹшке воляжы дон лӓктӓш праважы кодеш.

18 статья. Союзный республиквлӓн территориштӹ нӹнӹн согласте вашталтымы лин ак керт.

19 статья. СССР-ык законвлӓжӹ цилӓ союзный республиквлӓн территориштӹ икань силам имейӓт.

20 статья. Союзный республикӹн закон общесоюзный закон дон тӧреш толтым годым, общесоюзный закон действыя.

21 статья. СССР-ын гражданвлӓн единый союзный гражданство устанавливаялтеш.

Союзный республикӹн каждый гражданинок СССР-ын гражданин ылеш.

22 статья. Российский Советский Федеративный Социалистический Республикӹш техень крайвлӓ пырат: Азово-Черноморский, Дальне - Восточный, Западно - Сибирский, Красноярский, Северо-Кавказский; областьвлӓ: Воронежский, Восточно-Сибирский, Горьковский, Западный, Ивановский,

Калининский, Кировский, Куйбышевский, Курский, Ленинградский, Московский, Омский, Оренбургский, Саратовский, Свердловский, Северный, Сталинградский, Челябинский, Ярославский; автономный советский социалистический республиквлä: Татарский, Башкирский, Дагестанский, Бурят-Монгольский, Кабардино-Балкарский, Калмыцкий, Карельский, Коми, Крымский, Марийский, Мордовский, Поволжский Немецвлäн, Северо-Осетинский, Удмуртский, Чечено-Ингушский, Чувашский, Якутский; автономный областьвлä: Адыгейский, Еврейский, Карачаевский, Ойротский, Хакасский, Черкесский.

23 с т а т ь я. Украинский Советский Социалистический Республикыш техень областьвлä пырат: Винницкий, Днепропетровский, Донецкий, Киевский, Одесский, Харьковский, Черниговский дä Молдавский Автономный Советский Социалистический Республика.

24 с т а т ь я. Азербайджанский Советский Социалистический Республикыш пырат: Нахичеванский Автономный Советский Социалистический Республика дä Нагорно-Карабахский автономный область.

25 с т а т ь я. Грузинский Советский Социалистический Республикыш пырат: Абхазский АССР, Аджарский АССР, Юго-Осетинский автнономный область.

26 с т а т ь я. Узбекский Советский Социалистичестий Республикыш Кара-Калпакский АССР пыра.

27 с т а т ь я. Таджикский Советский Социалистический Республикыш Горно-Бадахшанский автономный область пыра.

28 с т а т ь я. Казахский Советский Социалистический Республикыш техень областьвлä пырат: Актюбинский, Алма-Атинский, Восточно-Казахстанский, Западно-Казахстанский, Карагандинский, Кустанайский, Северо-Казахстанский, Южно-Казахстанский.

29 с т а т ь я. Армянский ССР-ын, Белорусский ССР-ын, Туркменский ССР-ын дä Киргизский ССР-ын составышты автономный республиквлä, крайвлä дä областьвлä уке ылыт.

III ГЛАВА. СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛÄН СОЮЗЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ВЛАСТЬЫН ВЫСШИЙ ОРГАНВЛÄ

30 с т а т ь я. СССР-ышты государственный властьын высший органжы СССР-ын Верховный Совет ылеш.

31 с т а т ь я. Конституцин 14-шы статьядон анжыктым семынь, Социалистический Республиквлäн Союзлан пумы

цилӓ прававлӓм СССР-ын Верховный Совет осуществляйӓ, поскольку ти прававлӓжӹ, Конституцин силасемӹнь, СССР Верховный Совет подотчетный органвлӓн: СССР Верховный Советлӓн Президиумын, СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹн дӓ СССР Народный Комиссариатвлӓн компетенцишкӹ ак пыреп.

32 с т а т ь я. Законодательный власть СССР-ышты лач СССР-ын Верховный Советдон веле осуществляйӓлтеш.

33 с т а т ь я. СССР-ын Верховный Совет кок палаты гӹц — Союзын Совет гӹц дӓ Национальностьвлӓн Совет гӹц ылеш.

34 с т а т ь я. Союзын Советӹм СССР гражданвлӓ избирательный округвлӓ йӹде техень нормы дон айырат: 300 тӹжем населениэш ик депутат.

35 с т а т ь я. Национальностьвлӓн Советӹм СССР-ын гражданвлӓ союзный дӓ автономный республиквлӓ йӹде, автономный областьвлӓ дӓ национальный округвлӓ йӹде техень нормы дон айырат: каждый союзный республика гӹц 25 депутат рӓдӹ, каждый автономный республика гӹц 11 депутат рӓдӹ, каждый автономный область гӹц 5 депутат рӓдӹ дӓ каждый национальный округ гӹц ик депутат рӓдӹ.

36 с т а т ь я. СССР-ын Верховный Совет нӹл иэш айыралтеш.

37 с т а т ь я. СССР Верховный Советӹн кок палатыге: Союзӹн Совет дӓ Национальностьвлӓн Совет иктӧр праваан ылыт.

38 с т а т ь я. Союзын Советӹн дӓ Национальностьвлӓн Советӹн законодательный инициатива икнӓрок ылеш.

39 с т а т ь я. СССР Верховный Советӹн кок палатыге каждый проста большинстводон принимаймыкы ижӹ, закон утверждаймашеш шотлалтеш.

40 с т а т ь я. СССР Верховный Совет принимайымы законвлӓ союзный республиквлӓн йӹлмӹ дон СССР Верховный Совет Президиумын председательӹн дӓ секретарӹн подписьвлӓ дон публиковаялтыт.

41 с т а т ь я. Союзын Советӹн дӓ Националностьвлӓн Советӹн сессивлӓ ик веремӓнок тӹнгӓлӓлтӹт дӓ пӹтӓрӓлтӹт.

42 с т а т ь я. Союзын Совет Союзын Советӹн председательӹм дӓ тӹдӹн кок заместительжӹм айыра.

43 с т а т ь я. Национальностьвлӓн Совет Национальностьвлӓн Советӹн председательӹм дӓ кок заместительжӹм айыра.

44 с т а т ь я. Союзын Советӹн дӓ Национальностьвлӓн Советӹн председательвлӓ ӹшке палатывлӓн заседанивлӓм руководят дӓ нӹнӹн внутренний распорядкым видӓт.

45 статья. СССР Верховный Советӹн кок палатын совместный заседанивлӓм Союзын Советӹн дӓ Национальностьвлӓн Советӹн председательвлӓ церотдон видӓт.

46 статья. СССР Верховный Советӹн сессивлӓм СССР Верховный Советӹн Президиум годышты кокӓнӓ постара.

Цероттымы сессивлӓ СССР Верховный Советӹн Президиумын усмотрени дон ӓль союзный республиквлӓ ло гӹц кыдышты гӹнят тергӹм дон постаралтыт.

47 статья. Союзын Совет дон Национальностьвлӓн Совет лошты разногласи лимӹ годым паритетный началеш ӹштӹмӹ согласительный комиссилӓн решӓш вопрос пуалтеш. Согласительный комисси согласный решеним лыкмашкы миэн ак керт гӹнь, ӓль тӹдӹн решенижӹм кыдышты гӹнят ик палаты ак ярыктеп гӹнь, тӹнӓм вопрос палатывлӓштӹ веспачаш анжен лӓкмӹ лиэш. Кок палатын согласный решени уке ылмы годым, СССР Верховный Советӹн Президиум СССР-ын Верховный Советӹм распускаядӓ у выборвлӓм назначая.

48 статья. СССР Верховный Совет кок палатын совместный заседаништӹ СССР Верховный Советӹн Президиумым айыра, Президиумын составышкыжы пырат: СССР Верховный Совет Президиумын председатель, тӹдӹн луатик заместитель. Президиумын секретарь дӓ Президиумын 24 член.

СССР Верховный Советӹн Президиум цилӓ ӹшкӹмжӹн пӓшӓштӹжӹ СССР Верховный Советлӓн подотчотный ылеш.

49 статья. СССР Верховный Советӹн Президиумжы:

а) СССР Верховный Советӹн сессивлӓм постара;

б) СССР-ын действующий законвлӓлӓн толкованим пуа, указвлӓм лыктеш.

в) СССР Конституцин 47-шӹ статья семӹнь СССР Верховный Советӹм распускаядӓ у выборвлӓм назнача;

г) ӹшкӹмжӹн инициативыдон ӓль кыды гӹнят союзный республика тергӹмдон всенародный опросым (референдумым) ӹштӓ;

д) СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹн дӓ союзный республиквлӓн Народный Комиссарвлӓн Советвлӓн постановленивлӓм дӓ распоряженивлӓм, законлан нинӹ ак соответствуеп гӹнь, отменяйӓ.

е) СССР Верховный Советӹн сессивлӓ ло жепӹштӹ СССР Народный Комиссарвлӓн Совет председатель шагалтым дон СССР-н кыды Народный Комиссаржым должность гӹц освобождая дӓ назначая дӓ варажы тидӹм СССР Верховный Советлӓн утверждаяш пуа;

ж) орденвлӓдон награждая дӓ СССР-ын почотный званивлӓм пуа;

з) помиловани правам осуществляйӓ;

и) СССР-ын вооружонный силавлӓн высший командованим назначая дӓ вашталта;

к) СССР Верховный Советӹн сессивлӓ ло жепӹштӹ СССР вӹкӹ войнадон шагал колтым годым ӓль оборона шотышты агресси ваштареш иктӹ-весӹлӓн международный обязательствым выполняйӓш керӓл годым война тӹнгӓлмӹм об'являйӓ;

л) общий дӓ частичный мобилизацим об'являйӓ;

м) международный договорвлӓм ратифицируя;

н) иностранный государствывлӓштӹ СССР-н полномочный представительвлӓм назначая дӓ отзывая.

о) тӹдӹн сага аккредитовайымы иностранный государствывлӓн дипломатический представительвлӓн верительный дӓ отзывной грамотывлӓм принимая.

50 статья. Союзын дӓ Национальностьвлӓн Совет мандатный комиссивлӓм айырат; мандатный комиссивлӓжӹ каждый палатын депутатвлӓн полномочивлӓм проверяйӓт.

Мандатный комисси шагалтым дон палатывлӓ полномочивлӓм либо яралеш шотлат, либо пасна депутатвлӓм айырымашым ярдымеш лыкташ (кассируяш) решӓт.

51 статья. СССР Верховный Совет, керӓлеш шотлымыкыжы, керек махань вопрос дон следственный дӓ ревизионный комиссивлӓм назначая.

Цилӓ учрежденивлӓ дӓ должностной эдемвлӓ ти комиссивлӓн тергӹмӓшвлӓштӹм выполняйшӓшлык дӓ керӓл материалвлӓм, документвлӓм нинӹлӓн шагалтышашлык ылыт.

52 статья. СССР Верховный Советӹн депутатым суд анзылны ответ пумашкы шыпшаш ӓль арестуяш СССР Верховный Советӹн согласигӹц пасна акли, СССР Верховный Советӹн сесси уке ылмы жепӹнжӹ,—СССР Верховный Совет Президиумын согласигӹц пасна акли.

53 статья. Полномочивлӓжӹ пӹтӹмӹкӹ ӓль СССР Верховный Советӹм срок шотеок роспускаен колтымыкы, СССР Верховный Советӹн Президиумжы весӹ у Президиумым угӹц ӹштӹмӹ СССР Верховный Совет айырымешкӹ ӹшкӹмжӹн полномочивлӓжӹм силаэш кода.

54 статья. Полномочивлӓжӹ пӹтӹмӹкӹ ӓль СССР Верховный Советӹм срок шотеок роспускаен колтымыкы, СССР Верховный Советӹн Президиум, полномочивлӓ пӹтӹмӹ ӓль СССР Верховный Советӹм роспускаен колтымы кечӹ гӹц кок тӹлзӹ утла срок эртӹм якте, у айырымашвлӓм назнача.

55 статья. Угӹц айырымы СССР Верховный Советӹм,

тошты составын СССР Верховный Советӹн Президиум, айырымаш гӹц тӹлзӹ поздан агыл постара.

56 статья. СССР Верховный Совет кок палатын совместный заседаништы СССР Правительствым — СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹм образуя.

IV ГЛАВА. СОЮЗНЫЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ВЛАСТЬЫН ВЫСШИЙ ОРГАНВЛӒ

57 статья. Союзный Республикӹн Государственный властьын высший органжы—Союзный Республикӹн Верховный Совет ылеш.

58 статья. Союзный республикӹн Верховный Советӹм республикӹн гражданвлӓ нӹл иэш айырат.

Представительствын нормывлӓм Союзный республиквлӓн Конституцивлӓдон устанавливаят.

59 статья. Союзный республикӹн Верховный Совет лач иктӹ веле законодательный орган ылеш.

60 статья. Союзный республикӹн Верховный Совет:

а) Республикӹн Конституцим принимая дӓ СССР Конституцин 16-шы статья семӹнь тӹшкӹ соответствующий изменениклӓм пыртен миӓ;

б) ӹшке составыштышы автономный республиквлӓн Конституцим утверждая дӓ нӹнӹн территорин границӓвлӓм определяйӓ;

в) республикӹн народно-хозяйственный планым дӓ бюджетӹм утверждая;

г) Союзный республикӹн суд органвлӓ суйымы гражданвлӓлӓн амнистим дӓ помилованим ӹштӓш правам пользывая.

61 статья. Союзный Республикӹн Верховный Совет Союзный республикӹн Верховный Советӹн Президиумым техень составаным айыра: Союзный республикӹн Верховный Совет Президиумын председательӹм, тӹдӹн заместительвлӓм, Президиумын секретӓрӹм дӓ Союзный республикӹн Верховный Совет Президиумын членвлӓм.

Союзный республикӹн Верховный Совет Президиумын полномочивлӓжӹ Союзный республикӹн Конституцидон определяйӓлтӹт.

62 статья. Союзный республикӹн Верховный Совет заседанивлӓм видӓш ӹшкӹмжӹн председательӹм дӓ тӹдӹн заместительвлӓм айыра.

63 статья. Союзный республикӹн Верховный Совет Союзный республикӹн Правительствым—Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Советӹм образуя.

V ГЛАВА. СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УПРАВЛЕНИН ОРГАНВЛӒ

64 статья. Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын государственный властьын высший исполнительный дӓ распорядительный органжы — СССР Народный Комиссарвлӓн Совет ылеш.

65 статья. СССР Народный Комиссарвлӓн Совет СССР Верховный Совет анзылны ответственный дӓ тӹдӹлӓн подотчотный ылеш. Верховный Советӹн сессивлӓ ло жепӹштӹжӹ—СССР Верховный Советӹн Президиум анзылны подотчотный ылеш.

66 статья. СССР Народный Комиссарвлӓн Совет, действующий законвлӓн основеш да нӹнӹм исполняйшӓшлӓнен постановленивлӓм дӓ распоряженивлӓм лыктеш дӓ исполняймӹм проверяйӓ.

67 статья. СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹн постановленивлӓ дӓ распоряженивлӓ СССР-н цилӓ территориштӹ исполняйӓш обязательный ылыт.

68 статья. СССР Народный Комиссарвлӓн Совет:

а) общесоюзный дӓ СССР-ыш союзно-республиканский Народный Комиссариатвлӓн дӓ тӹдӹн подведомственный хозяйственный дӓ культурный молы учреждениевлӓн ровоташтым об‘единяйӓ дӓ направляйӓ;

б) народнохозяйственный планым осуществляйӹмӓштӹ, государственный бюджетӹм дӓ кредитно-денежный системӹм цаткыдемдӹмӓштӹ керӓл мерӓвлӓм принимая;

в) общественный порядкӹм шӹнден шоктымашты, государствын интересвлӓм защищӓйӹмӓштӹ дӓ гражданвлӓн прававвлӓм охраняйӹмӓштӹ керӓл мерӓвлӓм принимая;

г) иностранный государствывлӓ дон сношеним видӹмӓштӹ общий руководствым осуществляйӓ;

д) действительный военный службашкы нӓлшӓшлык гражданвлӓлӓн ежегодный контингентвлӓм определяйӓ, сӓндӓлӹкӹштӹш вооружонный силавлӓлӓн общий строительствым руководьа;

е) керӓл случай годым, СССР Народный Комиссарвлӓн Совет сага хозяйственный, культурный дӓ оборонный строительство делавлӓ дон специальный комитетвлӓм дӓ Главный Управленивлӓм образуя.

69 статья. СССР-н компетенциш пырышы управленин дӓ хозяйствын отрасльвлӓштӹ, СССР Народный Комиссарвлӓн Совет Союзный республиквлӓштӹш Народный Комиссарвлӓн Советӹн постановленивлӓм дӓ распоряженивлӓм цӓрӓш дӓ СССР Народный Комиссарвлӓн инструкцивлӓм отменяйӓш правам имейӓ.

70 с т а т ь я. СССР Народный Комиссарвлӓн Совет СССР-н Верховный Советдон образуялтеш дӓ тӹшкӹ пырат:

СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹн председатель;

СССР Народный Комиссарвлӓн Совет председательӹн заместительвлӓ;

СССР Государственный плановый комиссин председатель;

Советский контроль Комиссин председатель;

СССР Народный Комиссарвлӓ;

Заготовка Комитетӹн председатель;

Искусство дела Комитетӹн председатель;

Высший школвлӓ дела Комитетӹн председатель.

71 с т а т ь я. СССР Правительство ӓль СССР Народный Комиссар, СССР Верховный Советӹн депутат нинӹн докы запросым ӹштӹм годым, кым кечӹ гӹц кужы агыл срокышты сирмӓшдон ӓль шамакдон соответствующий палатышты ответӹм пушашлык ылыт.

72 с т а т ь я. СССР Народный Комиссарвлӓ СССР-н компетенциш пырышы государственный управленин отрасльвлӓм руководен шалгат.

73 с т а т ь я. СССР Народный Комиссарвлӓ нӹнӹн компетенциштӹш соответствующий Народный Комиссариатвлӓштӹ действующий законвлӓ семӹнь дӓ СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹн постановленивлӓм дӓ распоряженивлӓм исполняйӹшӓшлӓнен приказвлӓм дӓ инструкцивлӓм лыктыт дӓ нӹнӹм исполняен мимӹм проверяйӓт.

74 с т а т ь я. СССР Народный Комиссариатвлӓ ӓль общесоюзный ӓль союзно-республиканский ылыт.

75 с т а т ь я. Общесоюзный Народный Комиссариатвлӓ, нӹнӹлӓн поручайымы государственный управленин отрасльым, СССР-н цилӓ территориштӹ ӓль тӧрокок, ӓль нӹнӹ назначымы органвлӓ гач руководьат.

76 с т а т ь я. Союзно-республиканский Народный Комиссариатвлӓ нӹнӹлӓн поручайымы государственный управлени отрасльдон, как правило, Союзный республиквлӓн тӹ лӹмӓнок Народный Комиссариатвлӓ гач руководьат дӓ СССР Верховный Советӹн Президиум утверждайӹмӹ спискӹдон лӹмӹн анжыктымы икманяр пасна предприятивлӓдон веле тӧрокок управляйӓт.

77 с т а т ь я. Общесоюзный Народный Комиссариатвлӓ шотыш техень Народный Комиссариатвлӓ пырат:

Оборонын;

Иностранный делавлӓн;

Внешний торговльын;

Корны сообщенин;

Связӹн;

Водный транспортын;

Тяжолый промышленностьын;
Оборонный промышленностьын.

78 статья. Союзно-республиканский Народный Комиссариатвлӓ шотыш техень Народный Комиссариатвлӓ пырат:

Пищевой промышленностьын;
Легкий промышленностьын;
Лесной промышленностьын;
Земледелин;
Зерновой дӓ живодноводческий совхозвлӓн;
Финансын;
Внутренний торговльын;
Внутренний делавлӓн;
Юстицин;
Здравоохранениин.

VI ГЛАВА. СОЮЗНЫЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УПРАВЛЕНИН ОРГАНВЛӒ

79 статья. Союзный республикӹн государственный властьын высший исполнительный дӓ распорядительный органжы—Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Совет ылеш.

80 статья. Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Совет Союзный республикӹн Верховный Совет анзылны ответственный дӓ тӹдӹлӓн подотчотный ылеш, Союзный республикӹн Верховный Советӹн сессивлӓ ло жепӹнжӹ—Союзный республикӹн Советӹн Президиум анзылны, кыдылан подотчотный ылеш.

81 статья. Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Совет СССР-н дӓ Союзный республикӹн действующий законвлӓн основеш дӓ нӹнӹм исполняйшӓшлӓнен, тенгеок, СССР Народный Комиссарвлӓн Советӹн постановленивлӓ дон распоряженивлӓн основеш постановленивлӓм, распоряженивлӓм лыктеш дӓ нӹнӹм исполняен мимӹм проверяйӓ.

82 статья. Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Совет автономный республиквлӓн Народный Комиссарвлӓн Советӹн постановленивлӓм дӓ распоряженивлӓм цӓрӓш дӓ крайыштыш, областьыштыш, автономный областьыштыш труйышвлӓн депутатвлӓн исполнительный комитетвлӓн решенивлӓм дӓ распоряженивлӓм отменяйӓш правам имейӓ.

83 статья. Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Совет Союзный республикӹн Верховный Советдон образуялтеш дӓ тӹшкӹ пырат:

Союзный республикӧн Народный Комиссарвлӓн Советӧн председатель;
Председательӧн заместительвлӓ;
Государственный плановый комиссин председатель;
Народный Комиссарвлӓ:
Пищевой промышленностьын;
Легкий промышленностьын;
Лесной промышленностьын;
Земледелин;
Зерновой дӓ живодноводческий совхозвлӓн;
Финансын;
Внутренний торговльын;
Внутренний делавлӓн;
Юстицин;
Здравоохраненин;
Просвещенин;
Местный промышленностьын;
Коммунальный хозяйствын;
Социальный обеспеченин;
Заготовка Комитетӧн уполномоченный;
Искусство делавлӓн Управленин начальник;
Общесоюзный Народный Комиссариатвлӓн уполномоченныйвлӓ.

84 статья. Союзный республикӧн Народный Комиссарвлӓ Союзный республикӧн компетенциш пырышы государственный управленин отрасльвлӓм руководьат.

85 статья. Союзный республикӧн Народный Комиссарвлӓ нӹнӹн компетенциштӹш соответствующий Народный Комиссариатвлӓштӹ СССР-н дӓ Союзный республикӧн законвлӓн основеш, СССР-н дӓ Союзный республикӧн Народный Комиссарвлӓн Советӧн постановленивлӓ дон распоряженивлӓн СССР-н союзно-республиканский Народный Комиссариатвлӓн приказвлӓ дон инструкцивлӓн основеш дӓ нӹнӹм исполняйшӓшлӓнен, приказвлӓм дӓ инструкцивлӓм лыктыт.

86 статья. Союзный республикӧн Народный Комиссариатвлӓ союзно-республиканский ӓль республиканский ылыт.

87 статья. Союзно-республиканский Народный Комиссариатвлӓ нӹнӹлӓн поручайымы государственный управленин отраслым руководьат, тӹ нӱжвецок Союзный республикӧн Народный Комиссарвлӓн Советлӓн дӓ СССР-н соответствующий союзно-республиканский Народный Комиссариатлан подчиняйӓлтӹт.

88 статья. Республиканский Народный Комиссариатвлӓ нӹнӹлӓн поручайымы государственный управленин отрас-

льым руководьат дӓ Союзный республикӹн Народный Комиссарвлӓн Советлӓн тӧрокок подчиняйӓлтӹт.

VII ГЛАВА. АВТОНОМНЫЙ СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ВЛАСТЬЫН ВЫСШИЙ ОРГАНВЛӒ

89 статья. Автономный республикӹн государственный властьын высший органжы—АССР-н Верховный Совет ылеш.

90 статья. Автономный республикӹн Верховный Советӹм, Автономный республикӹн Конституци устанавливайымы представительство нормывлӓдон, республикӹштӹш гражданвлӓ чӹл иэш айырат.

91 статья. Автономный республикӹн Верховный Совет АССР-н законодательный лач ик органжы ылеш.

92 статья. Каждый Автономный республика, Автономный республикӹн особенностьвлӓм шотыш нӓлшӹ дӓ полныйок Союзный республикӹн Конституци семӹнь ӹштӹмӹ ӹшкӹмжӹн Конституцим имейӓ.

93 статья. Автономный республикӹн Верховный Советшӹ Автономный республикӹн Верховный Советӹн Президиумым айыра, дӓ ӹшке Конституцижӹ семӹнь, Автономный республикын Народный Комиссарвлӓн Советӹм ӹштӓ.

VIII ГЛАВА. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ВЛАСТЬЫН МЕСТНЫЙ ОРГАНВЛӒ

94 статья. Крайвлӓшты, областьвлӓштӹ, автономный областьвлӓштӹ, округвлӓштӹ, районвлӓштӹ, халавлӓштӹ, солавлӓштӹ (станицӹвлӓштӹ, хутырвлӓштӹ, кишлаквлӓштӹ, аулвлӓштӹ) государственный властьын органвлӓ—труйышвлӓн депутатвлӓн Советвлӓ ылыт.

95 статья. Крайыштыш, областьыштыш, автономный областьыштыш, округыштыш, районыштыш, халоштыш, солаштыш (станицӹштӹш, хуторыштыш, кишлакыштыш, аулыштыш) труйышвлӓн депутатвлӓн Советвлӓ тӹ крайыштыш, областьыштыш, автономный областьыштыш, округыштыш, районыштыш, халаштыш, солаштыш труйышвлӓдон кок иэш айыралтыт.

96 статья. Труйышвлӓн депутатвлӓн Советӹш представительство нормывлӓ союзный республиквлӓн Конституцивлӓдон определяйӓлтӹт.

97 статья. Труйышвлӓн депутатвлӓн Советвлӓ нӹнӹлӓн подчиненный управлени органвлӓн деятельностьдон руко-

водьат, государственный порядкылан охыраным, законвлӓм соблюдайымлан дӓ гражданвлӓн прававлӓлӓн охраным обеспечиваят, местный хозяйственный дӓ культурный строительствым руководьат, местный бюджетӹм устанавливаят.

98 статья. Труйышвлӓн депутатвлӓн Советвлӓ СССР-н дӓ Союзный республикӹн законвлӓдон пумы прававлӓ семӹнь решенивлӓм принимаят дӓ распоряженивлӓм пуат.

99 статья. Крайыштыш, областьыштыш, автономный областьыштыш, округыштыш, районыштыш, халаштыш дӓ солавлӓштӹш труйышвлӓн депутатвлӓн Советӹн исполнительный дӓ распорядительный органжы нӹнӹ айырымы комитет ылеш, тӹшкӹжӹ пырат: председатель, тӹдӹн заместитель, секретарь дӓ членвлӓ.

100 статья. Изирӓк поселеништӹш сельский Советӹн исполнительный дӓ распорядительный органжы; труйышвлӓн депутатвлӓ союзный республикӹн Конституци семӹнь айырымы председатель, тӹдӹн заместитель дӓ секретарь ылыт.

101 статья. Труйышвлӓн депутатвлӓн Советӹн Исполнительный органвлӓ нӹнӹм айырымы труйышвлӓн Советлӓн тӧрӧкок дӓ труйышвлӓн депутатвлӓн кӱшнӹ шалгышы Советӹн исполнительный органланат подотчетный ылыт.

IX ГЛАВА. СУД ДӒ ПРОКУРАТУРА.

102 статья. Правосудие СССР-шты СССР-н Верховный суддон, союзный респубвликвлӓн Верховный Судвлӓдон, краевой дӓ областной судвлӓдон, автономный республиквлӓн дӓ автономный областьвлӓн судвлӓдон, окружной судвлӓдон, СССР Верховный Советӹн постановленидон ӹштымӹ СССР-н специальный судвлӓдон дӓ народный судвлӓдон осуществляйӓлтеш.

103 статья. Цилӓ судвлӓшток, закондон специально анжыктымы случайвлӓ гӹц пасна, делавлӓм анжымаш народный заседательвлӓдон иквӓреш анжен осуществляйӓлтеш.

104 статья. СССР-н Верховный Суд высший судебный орган ылеш. СССР-н Верховный Суд СССР-штыш дӓ союзный республиквлӓштӹш цилӓ судебный органвлӓн суд пӓшӓлӓн надзорым видӓ.

105 статья. СССР-н Верховный Суд дӓ СССР-н специальный судвлӓ СССР-н Верховный Советдон вӹц и срокеш айыралтыт.

106 статья. Союзный республиквлӓн Верховный Судвлӓ Союзный республиквлӓн Верховный Советвлӓдон вӹц и срокеш айыралтыт.

107 статья. Автономный республиквлӓн Верховный

Судвлӓ автономный республиквлӓн Верховный Советвлӓдон вы̆ц и срокеш айыралтыт.

108 статья. Крайыштыш дӓ областьыштыш судвлӓ, автономный областьвлӓштӹш судвлӓ, окружной судвлӓ труйышывлӓн депутатвлӓн краевой, областной ӓль окружной Советвлӓдон ӓль автономный областьвлӓштӹш труйышвлӓн депутатвлӓн Советвлӓдон вы̆ц и срокеш айыралтыт.

109 статья. Народный судвлӓ всеобщий, прямой дӓ равный избирательный праван основеш районыштыш гражданвлӓн тайный голосовани дон кым и срокеш айыралтыт.

110 статья. Судопроизводство союзный ӓль автономный республикӹн ӓль автономный областьын туан йӹлмӹдон видӓлтеш. Кӱ тӹ йӹлмӹм ак ынгылы гӹнь, переводчик гач тӹдӹлӓн делам яжон ынгылдарен пумыла, дӓ суд годым туан йӹлмӹ дон выступаяш права обеспечиваялтеш.

111 статья. СССР-штыш цилӓ судвлӓшток, закондон исключеним ӹштӹмӹ агыл гӹнь, делавлӓм анжымаш открытый ылеш, судышкы шыпшмы эдемлӓн ӹшкӹмжӹм защищӓйӓш права обеспечиваялтеш.

112 статья. Судьявлӓ независимый ылыт, нӹнӹ законлан веле подчинӓйялтӹт.

113 статья. Цилӓ Народный Комиссариатвлӓ дӓ нӹнӹлӓн подведомственный учрежденивлӓ, должностной пасна эдемвлӓ дӓ тенгеок СССР-ыштыш гражданвлӓ законым пыт тӧр исполняймашлӓн высший надзор СССР-н Прокурорлан возлагаялтеш.

114 статья. СССР Прокурор СССР-н Верховный Советдон шӹм и срокеш назначаялтеш.

115 статья. Республиканский, краевой, областной прокурорвлӓ, тенгеок автономный республиквлӓн, автономный областьвлӓн прокурорвлӓ СССР-н Прокурордон вы̆ц и срокеш назначаялтыт.

116 статья. Окружной, районный дӓ городской прокурорвлӓ СССР Прокурор утверждӓйӹмдон союзный республиквлӓн прокурорвлӓдон вы̆ц и срокеш назначаялтыт.

117 статья. Прокуратура органвлӓ вӓрӹштӹш керек махань органвлӓ гӹц паснаок ӹшке пӓшӓштӹм осуществляйӓт, нӹнӹ СССР Прокурорлан веле подчиняйӓлтӹт.

X ГЛАВА. ГРАЖДАНВЛӒН ОСНОВНОЙ ПРАВАВЛӒШТӸ ДӒ ОБЯЗАННОСТЬВЛӒШТӸ

118 статья. СССР-штыш гражданвлӓ труяш правам имейӓт, вес шамакдон гӹнь, гарантированный пӓшӓм плучаяш, трудан количествым дӓ качествым анжен тӱлӹмӹ пӓшӓдӓрӹм плучаяш правам имейӓт.

Народный хозяйствын социалистический организацидон, советский обществын производительный силажы неуклонно кушкын мимӹдон, хозяйственный кризисвлӓ лин кертмӹм карангдымдон дӓ безработицӹм ликвидируйымдон трудалан правашы обеспечиваялтеш.

119 статья. СССР-штыш гражданвлӓ кӓнӓш правам имейӓт.

Рабочийвлӓлӓн шукыжыланок шӹм цӓш якте пӓшӓ кечӹм изиэмдӹмдон, рабочийвлӓ дон служышывлӓлӓн пӓшӓдӓрӹм тӱленок год йӹде отпускым пуэн мимӹдон, санаторийвлӓн, кӓнӹм томавлӓн, клубвлӓн сетьӹм труйышвлӓлӓн когон шӓрен мимӹдон—кӓнӹмӓш праважы обеспечиваялтеш.

120 статья. СССР-н гражданвлӓ, шонгы лимӹкӹ дӓ тенгеок—хвораен колтымыкы дӓ пӓшӓлӓн йардымы лимӹкӹ, материальный обеспеченилӓн правам имейӓт.

Рабочийвлӓ дон служышывлӓ лошты государство шотеш социальный страхованим когон шӓрӹмдон, труйышвлӓлӓн медицинский палшыкым тӓртеок пумыдон, курортвлӓн сетьӹм труйышывлӓлӓн когон шӓрен предоставляйымдон ти праважы обеспечиваялтеш.

121 статья. СССР-н гражданвлӓ тыменяш правам имейӓт.

Всеобще - обязательный начальный образованидон, образованим тӓртеок пумыдон—высший образованиӓт тишкӹ пыра—высший школышты тыменьшӹвлӓлӓн шукыжыланок государственный стипенди система улыдон, школвлӓштӹ туан йӹлмӹдон тымдымдон, заводвлӓштӹ, совхозвлӓштӹ, машинотракторный станцивлӓштӹ дӓ колхозвлӓштӹ производственный, технический дӓ агрономический образованим труйышвлӓлӓн организуйымдон—ти праважы обеспечиваялтеш.

122 статья. СССР-ышты ӹдӹрӓмӓшлӓн хозяйственный, государственный, культурный дӓ общественно-политический пӓшӓштӹ пӱэргӹ дон иктӧр праваалӓ пуалтыт.

Трудашты, пӓшӓдӓрӹм тӱлӹмӓштӹ, кӓнӹмӓштӹ, социальный страховаништӹ дӓ тыменьмӓштӹ ӹдӹрӓмӓшлӓн пӱэргӹ дон иктӧр праваалӓм пумыдон, ӓвӓ дон ӓзӓн интересвлӓм государствы гач перегӹмдон, мӹшкӹрӓн ылмы годым пӓшӓдӓрӹм тенгеок коден ӹдӹрӓмӓшлӓн отпускым пумыдон, ӓзӓ ӹштӹм томавлӓн, детский ясливлӓн дӓ садвлӓн сетьӹм когон шӓрӹмдон—ӹдӹрӓмӓшвлӓн ти праваштылан возможность обеспечиваялтеш.

123 статья. СССР-штыш гражданвлӓн равноправи, керек махань нацин дӓ расын ылыт гӹнят, хозяйственный, государственный, культурный дӓ общественно-политический

ӹлӹмäшӹн цилä пäшäшток непреложный закон ылеш.

Праваўлäм тöрокок äль кыце гӹнят вес статян ограничиваймаш, äль наоборот, эдем махань расын äль нацин ылмым анжен, кыды гражданвлäлäн тöрокок äль вес статян махань гӹнят преимуществым ӹштӹмäш, дä тенгеок, национальный äль расовый айырымашым, ужын керттӹмäшӹм дä чотеш пиштӹдӹмäшӹм ӹлӹмäштӹ шäрäш цацымаш—закондон наказываялтеш.

124 статья. Гражданвлä лошты свобода совестьӹм обеспечиваен шокташ манын, церкӹ СССР-шты государствы гӹц дä школ церкӹ гӹц айырымы ылыт. Религиозный культвлäм эртäрӹмäш свобода дä религи ваштареш пропагандым видӹмäш свобода цилä гражданвлäлäн признаялтеш.

125 статья. Труйышывлäн интересӹштӹ семӹнь дä социалистический стройым цаткыдемдӹшäшлäнен, СССР-штыш гражданвлäлäн закондон гарантируялтеш:

а) шамак свобода,

б) печать свобода,

в) собрани дä митинг свобода,

г) ӧлицäштӹ шествим дä демонстрацим ӹштӹмäш свобода.

Труйышвлäлäн дä нӹнӹн организацивлäлäн типографивлäм, пумага запасвлäм, общественный томавлäм, ӧлицäвлäм, связь средствывлäм дä материальный молы условивлäм пумыдон—гражданвлäн ти правашты обеспечиваялтеш.

126 статья. Труйышвлäн интересӹштӹ семӹнь дä народный массын организационный самодеятельностьым дä политический активностьым виктäрен шäрышäшлäнен, СССР-штыш гражданвлäлäн общественный организацивлäшкӹ: профессиональный союзвлäшкӹ, кооперативный об'единенивлäшкӹ, молодежын организацивлäшкӹ, спортивный дä оборонный организацивлäшкӹ, культурный, технический дä научный обществывлäшкӹ ушнаш права обеспечиваялтеш. Рабочийвлäн класс ло гӹц дä труйышвлäн молы слойвлä ло гӹц лäкшӹ когонок активный дä сознательный гражданвлäжӹ, социалистический стройым цаткыдемдӹм верц, тӹдӹм шäрӹмӹ верц кредäлмäштӹ шалгышы труйышвлäн анзыл отрядӹш (большевиквлäн) Всесоюзный коммунистический партиш ушналтыт, кыды труйышвлäн общественный, тенгеок государственный цилä организацивлäн видӹшӹ ядро ылеш.

127 статья. СССР-ыштыш гражданвлäн личность неприкосновенный ылеш. Судын постановлени гӹц дä прокурорын санкци гӹц пасна иктäт арестуйымы лин ак керт.

128 статья. Гражданвлäн ӹлӹм томан неприкосновенность дä икäнä-иктӹлäн сирӹмӹн тайна закондон охраняйäлтӹт.

129 статья. Труйышвлӓн интересвлӓ верц, ӓль научный пӓшӓ верц, ӓль национально-освободительный кредӓлмӓш верц шалгым гишӓн поктылмы дӓ пӹзӹртӹлмӹ иностранный гражданвлӓлӓн СССР ӹшке доныжы ӹлӓш правам пуа.

130 статья. СССР-штыш каждый гражданин Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын Конституцим соблюдайышашлык ылеш, законвлӓм исполняйшӓшлык, пӓшӓ дисциплиным кычышашлык, общество анзылны ӹштӹшӓшлык пӓшӓшкӹ честны анжышашлык, социалистический обществын икараш ӹлӹмӓшӹн правилывлӓм уважайышашлык ылеш.

131 статья. Советский стройын священный дӓ неприкосновенный основы шотыштыш родинын богатствын дӓ могуществын источник шотыштыш, цилӓ труйышвлӓн улан дӓ культурный ӹлӹмӓшӹн источник шотыштыш общественный социалистический собственностьым СССР-штыш каждый гражданин перегӹшӓшлык дӓ цаткыдемден мишӓшлык ылеш.

Общественный социалистический собственностьлан покушеним ӹштӹшӹ эдемвлӓ народлан враг ылыт.

132 статья. Всеобщий воинский обязанность закон ылеш.

Воинский служба Рабоче-Крестьянский Красный Армиштӹ СССР-штыш гражданвлӓн почотный обязанность ылеш.

133 статья. Ӹшке отечествым защищӓйӹмӓш СССР-штыш каждый гражданинӹн священный долгшы ылеш. Родинӹлӓн изменӹм ӹштӹмӓш: присӓгӹм нарушайымаш, враг векӹ ванжымаш, государствын военный силалан ущербым ӹштӹмӓш, шпионаж сек кого злодеяни ылыт дӓ закон семӹнь пишок строгын наказываялтыт.

XI ГЛАВА. ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ СИСТЕМА

134 статья. Труйышывлӓн депутатвлӓн цилӓ Советвлӓшкӹ депутатвлӓм айырымашвлӓ: СССР-н Верховный Советӹш, Союзный респубиквлӓн Верховный Советвлӓшкӹ, труйышвлӓн депутатвлӓн краевой дӓ областной Советвлӓшкӹ, автономный республиквлӓн Верховный Советвлӓшкӹ, труйышвлӓн депутатвлӓн окружной, районный, городской дӓ сельский (станицӹн, солан, хуторын, кишлакын, аулын) Советвлӓшкӹ—всеобщий, равный дӓ прямой избирательный праван основеш тайный голосовани дон эртӓрӓлтӹт.

135 статья. Депутатвлӓм айырымашвлӓ всеобщий ылыт: СССР-тыш 18 и шошы цилӓ гражданвлӓ, расовый дӓ национальный принадлежностьым, вероисповеданим, образовательный цензӹм, ик вӓре ӓль вӓр гӹц вӓрӹш ӹлен кашмым, социальный происхождением, имущественный положеним дӓ эртӹш пӓшӓм анжыдеок умалишонныйвлӓ гӹц пасна

дӓ айырымаш прававлӓ гӹц лишӓен суд суйымы эдемвлӓ гӹц пасна, депутатвлӓм айырымашты участвуяш дӓ айырымы лиӓш правам имейӓт.

136 статья. Депутатвлӓм айырымаш равный ылеш: каждый гражданин ик юкым веле пуэн кердеш; цилӓ гражданвлӓок айырымашты иктӧр основанидон участвуят.

137 статья. Ӹдӹрӓмӓшвлӓ пӱэргӹвлӓ дон иктӧрешок айырымашты участвуят, йӓлӹмӓт айырат дӓ ӹшкеӓт айырымы лин кердӹт.

138 статья. Красный Армиштӹ шалгышы гражданвлӓ молы гражданвлӓ дон иктӧрешок айырымашты участвуят, йӓлӹмӓт айырат дӓ ӹшкеӓт айырымы лин кердӹт.

139 статья. Депутатвлӓм айырымашвлӓ прямой ылыт: труйышвлӓн депутатвлӓн цилӓ Советвлӓшкок, труйышвлӓн депутатвлӓн солаштышы дӓ халаштышы Советвлӓ гӹц тӹнгӓлӹн СССР-н Верховный Совет яктеок, гражданвлӓдон тӧрокок прямой айырымашдон эртӓрӓлтӹт.

140 статья. Депутатвлӓм айырымашты голосовани тайный ылеш.

141 статья. Айырым годым кандидатвлӓ избирательный округвлӓ йӹде выставляйӓлтӹт.

Кандидатвлӓм выставляймӓш права общественный организацивлӓлӓн дӓ труйышвлӓн обществывлӓлӓн обеспечиваялтеш: коммунистический партийный организацивлӓлӓн, профессиональный союзвлӓлӓн, кооперативвлӓлӓн, молодежын организацивлӓлӓн, культурный обществывлӓлӓн.

142 статья. Каждый депутат ӹшке пӓшӓжӹ гишӓн дӓ труйышвлӓн депутатвлӓн Советӹн пӓшӓжӹ гишӓн тӹдӹм айырышвлӓ анзылны отчотым пуаш обязан дӓ избирательвлӓн большинствон решени законадон ӹштӹмӹ порядка семӹнь любой веремӓн депутат гӹц карангдымы лин кердеш.

XII ГЛАВА. ГЕРБ, ФЛАГ, СТОЛИЦА

143 статья. Советский Социалистический республиквлӓн Союзын государственный гербшы кечӹ ялвлӓэш ӹштен шӹндӹмӹ дӓ йӹргец киндӹ кушкыш вуйвлӓдон йӹр сӓрӓл шӹндӹмӓн, Союзный республиквлӓн йӹлмӹ дон: „Цилӓ сӓндӓлӹкӹштӹш пролетарийвлӓ, иктӹш ушныда!“ сирӹмӓн сарла дон молотан,—земной шар ылеш. Герб вӹлнӹжӹ вӹц мычашан звезда.

144 статья. Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын государственный флагшы, вургы сага кӱшӹл оголеш шӧртньӹ шӹртӹдон тӹрлӹмӹ сарла дон молотан дӓ нинӹн туре кӱшнӹрӓк шӧртньӹ йӹргец кӧргеш вӹц

мычашан якшар звездам ӹштӹмӓн, якшар матери ылеш. Торешӹн отношенижӹ кытлан 1:2.

145 статья. Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын столицӹжӹ *Москва хала* ылеш.

XIII ГЛАВА. КОНСТИТУЦИМ ВАШТАЛТЫМАШ ПОРЯДКА

146 статья. СССР Верховный Советӹн каждый палатыштыжы кым пайышты кок пай гӹц чӹдӹ агыл большинстводон принимаймы решенидон веле СССР-ын Конституцим вашталтымаш лин кердеш.

1938 г.
Акт №166
Вкладч. л.

СОДЕРЖАНИ

ССР СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ ПРОЕКТ ГИШӒН СОВЕТВЛӒН VIII-шӹ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ ВСЕСОЮЗНЫЙ С'ЕЗДӸШТӸ 1936 ин 25 НОЯБРӸН ӸШТӸМӸ И. В. СТАЛИН ТӒНГӸН ДОКЛАД 5

I. Конституционный Комиссим ӹштӹмӓш дӓ тӹдӹн задачывлӓжӹ 7
II. СССР-ын ӹлӹмӓштӹ 1924 и дон 1936 и веремӓ лоштышы изменнивлӓ 7
III. Конституци проектӹн основной особенностьвлӓжӹ 14
IV. Конституци проектӹн буржуазный критика 19
V. Конституци проектӹш пыртымы поправкывлӓ дӓ дополнинивлӓ 26
VI ССССР-ын Конституцин значенижӹ 36

ССР СОЮЗЫН СОВЕТВЛӒН VIII ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ С'ЕЗДӸН РЕДАКЦИОННЫЙ КОМИССИ ПРЕДСЕДАТЕЛЬӸН И В. СТАЛИН ТӒНГӸН ДОКЛАД

1936 и 5-шы декабрь 36

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИМ (ОСНОВНОЙ ЗАКОНЫМ) УТВЕРЖДӒЙМӒШ ГИШӒН СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН СОВЕТВЛӒН VIII-шӹ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ С'ЕЗДӸН ПОСТАНОВЛЕНИ 41

СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕСПУБЛИКВЛӒН СОЮЗЫН КОНСТИТУЦИ (ОСНОВНОЙ ЗАКОН).

I глава. Общественный устройство 43
II глава. Государственный устройство 44
III глава. Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын государственный властьын высший органвлӓ . . . 47
IV глава. Союзный Республиквлӓн государственный властьын высший органвлӓ 51
V глава. Советский Социалистический Республиквлӓн Союзын государственный управленин органвлӓ 52
VI глава. Союзный Республиквлӓн государственный управленин органвлӓ 54
VII глава. Автономный Советский Социалистический Республиквлӓн государственный властьын высший органвлӓ . 56
VIII глава. Государственный властьын местный органвлӓ . . . . —
IX глава. Суд дӓ прокуратура 57
X глава. Гражданвлӓн основной прававлӓштӹ дӓ обязанностьвлӓштӹ 58
XI глава. Избирательный система 61
XII глава. Герб, флаг, столица 62
XIII глава. Конституцим вашталтымаш порядка 63

Ответственный редактор перевода К. В. ИВАНОВ.
Литредактор П. П РОМАШКИН.
Корректор А. ИВАНОВА.
Наборышкы 2?/VII 1938 ин пумы. Пецӓтлӓш 13/IX 1938 ин кидӹм пиштӹмӹ. МАССР Главлит уполномоч. № Б—10. Размер 60x92. 4 п. листӹ. Авторский 4 листӹ. П. л. 40320 знак. Тираж 1500 экз.

Козмодемьянск, типогр. филиала Мариздата.

50 коп.

H Мар-г
3-71

9599.-

И. В. СТАЛИН

Доклад о проекте Конституции Союза ССР.
Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик.
На горно-марийском языке.